

ZAKARIÁS ILDIKÓ¹

ADNI ÉS ELFOGADNI: ELISMERÉSVISZONYOK A KISEBBSÉGI MAGYAROKRA IRÁNYULÓ JÓTÉKONYSÁGBAN²

DOI: 10.18030/SOCIO.HU.2017.4.1

ABSZTRAKT

Az írásban a filantrópia, a civil segítség hatalmi beágyazottságát vizsgáljuk, két szempontot kiemelve. Egyrészt a hatalom működéséhez „alulról”, a segítettek szubjektív tapasztalata felől közelítünk. Másrészt a hatalom megnyilvánulásait egy speciális formájukban, a segítség során létrejövő szenvedéseken vagy azok hiányán keresztül vizsgáljuk. A filantrópia, jótékonyság kritikai leírásai gyakran magától értetődőnek veszik, hogy a jótékonyság a címzettjei körében negatív tapasztalatokat hoz létre, „sebeket ejt”, mégis igen ritka, hogy az erőszak e formája explicitté lenne téve, empirikusan fel lenne tárva, és ezen empiria alapján lenne beágyazva a civil segítség elméleti leírásaiba.

A dolgozatban Axel Honneth elismeréseméletére építve a jótékonyság egy interakcionista modelljét állítjuk fel. Első lépésben rámutatunk arra, hogy a jótékonyság szándéka és helyzetei úgy születnek, hogy e támogató szándék beágyazódik előzetesen adott tudás-rendszerekbe, diskurzusokba. Ezek az előzetes tudások a támogatottak számára az elismerés, és azon belül a szolidaritás lehetőségét hordozzák, a szolidaritás mögöttes értékrendszerét, viszonyítási pontjait alkotva. Ugyanakkor e tudások által aszimmetrikusan kiosztott értékeség-pozíciók, amelyek a támogatottakat leértékelik, vagy amelyek a támogatottak számára nem érthetőek/nem relevánsak, elismerés-megvonást hoznak létre. Az elismeréseméletek lényeges állítása, hogy e fenyegetések ellenében az egyének, csoportok az elismerés különféle formáiért küzdenek.

E jelenségeket a civil segítség egy speciális terepén, a kisebbségi magyarokat támogató önkéntes programok példáján vizsgáljuk. Három ilyen programot választottunk ki, amelyek a magyar nyelvoktatást, magyartanárokat és a nyelvoktatást végző intézményeket, valamint a magyarul tanuló gyerekeket kívánják támogatni a romániai Moldvában és Kárpátalján, Ukrajnában. Az elemzés 2009–2014 közt végzett résztvevő megfigyelésekre és félig-strukturált interjúkra támaszkodik.

Kulcsszavak: jótékonyság, Másság, elismerés, támogatottak tapasztalatai

1 MTA TK Kisebbségkutató Intézet, tudományos segédmunkatárs, PhD

2 Jelen írás a Budapesti Corvinus Egyetemen, a Szociológia Doktori Iskolában megvédett doktori disszertáció egy fejezetének átdolgozott változata (Zakariás 2016). Ezúton köszönöm az MTA TK Kisebbségkutató Intézetben dolgozó kollégáimnak, valamint az anonim lektoroknak a cikk megírásában nyújtott segítségét.

**TO GIVE AND TO ACCEPT:
RELATIONS OF RECOGNITION IN PHILANTHROPY OF HUNGARIAN ETHNIC KIN SUPPORT**

ABSTRACT

This paper addresses the ways philanthropy and civic helping are embedded into power relations. Specifically, power will be described as experienced from 'below', through subjective perceptions and interpretations of the recipients of help. Second, the working of power will be identified in moments of suffering, or the lack thereof, implied by helping practices and interactions. Critical descriptions of philanthropy and charity often tacitly assume that these practices imply negative experience on the part of recipients ('charity wounds'). However, such experiences are rarely explicitly addressed, empirically described, or embedded into theoretical descriptions of civic helping.

Based on Axel Honneth's recognition theory, this paper suggests an interactionist model of philanthropy. First, we highlight that philanthropic intentions and interactions are embedded into preexisting ideologies and discourses. These discourses, by providing the value system behind solidarity, may carry the potential for recognition of recipients. However, such discourses simultaneously offer asymmetric positions for participants in helping interactions, denigrating recipients or offering them incomprehensible positions and roles, implying their misrecognition. Recognition theory claims that individuals and groups react to such conditions by struggling for recognition.

These processes will be described on a specific terrain of volunteer programs, organised in Hungary, supporting ethnic Hungarian minority communities. Three such programs initiating Hungarian language education, and supporting Hungarian language teachers, schools and enrolled children and their families in Moldavia (Romania) and Transcarpathia (Ukraine) will be analysed, based on participant observation and semi-structured interviews carried out between 2009 and 2014.

Keywords: philanthropy, Othering, recognition, recipient experience

ADNI ÉS ELFOGADNI:

ELISMERÉSVISZONYOK A KISEBBSÉGI MAGYAROKRA IRÁNYULÓ JÓTÉKONYSÁGBAN

BEVEZETŐ

A jelentések és gyakorlatok közös kialakítása mindig hatalmi viszonyok által átszőtt térben zajlik – igaz ez a jótékonyagra, a „jót tevés” szándékával, civil terepen létrejövő cselekvésekre is. A segítség, a másikért vállalt felelősség szorosan összefonódik a hatalommal, maga is hozzájárul egy hatalmi háló kifeszítéséhez: (1) a cselekvő önkéntessége feltételezi az erőforrások egy minimális szintjét, hogy az egyén megengedhesse magának, hogy saját maga és közvetlen környezete létfenntartásán kívül mással is foglalkozzon. Ez gyakran nem teljesül viszont a cselekvés címzettjeire vonatkozóan, ami a strukturális erőforrások tekintetében aszimmetrikus helyzetet teremt a cselekvők és a jót tevés címzettjei között. (2) Ez a strukturális egyenlőtlenség a gyakorlatokban és jelentésekben is tükröződik. A rendelkezésre álló erőforrások nagyobb cselekvési szabadságot biztosítanak a segítőknek, és nagyobb hatalmat a közös cselekvések értelmezésében, a jelentések megalkotásában. Ennek az aszimmetriának egyik jele, ha a cselekvést előbbiek kezdeményezik és végrehajtják, függetlenül a segítettek szándékától, vagy esetleg éppen annak ellenére. (3) Az egyének vagy közösségek, amelyek javát a cselekvő szolgálni kívánja, ebben a viszonyban olyan pozícióba kerülnek, amelyet egy hiány határozott meg. A hiány ráadásul megkettőződhet: a beavatkozás szükségességének feltevése könnyen elvitathatja a célzott egyének, csoportok önmagukért viselt felelősségét. (4) A jót cselekvés, a segítség gyakran elismerést vált ki, a segítettek részéről pedig lekötöttséget, amely utóbbiak számára kööttség, a segítő számára pedig a későbbiekben felhasználható erőforrás.

Ebben az írásban e hatalmi viszonyokat szeretném vizsgálni a jótékonyág intézményes környezetében, két szempontot kiemelve. Egyrészt a hatalom működéséhez „alulról”, a segítettek szubjektív tapasztalata alapján szeretnék közelíteni. Másrészt, ezt leszűkítve, a hatalom megnyilvánulásait egy speciális formájukban, a segítség során létrejövő szenvedéseken keresztül szeretném tetten érni. A filantrópia, jótékonyág tudományos leírásai gyakran magától értetődőnek veszik, hogy a jótékonyág a címzettjei körében negatív tapasztalatokat hoz létre, szenvedéseket okoz, „sebeket ejt” („*charity wounds*” Douglas, 1990, ix. o), mégis igen ritka, hogy az erőszak e formája explicitté lenne téve, empirikusan fel lenne tárva, és ezen empiria alapján lenne beágyazva a civil segítség elméleti leírásaiba.

A civil keretben, és (elsősorban) nem fizetésért végzett segítség történelmi-társadalmi beágyazottságától függően különféle hétköznapi megnevezéseket és jelentéseket kaphat; e jelentések aztán a rá vetett kutatói tekintetet is meghatározzák, és különféleképpen alakítják. Így e tevékenységek kapcsán ajándékozásról, filantrópiáról, jótékonyágról, önkéntességről, adományozásról, és tágabban non-profit tevékenységekről, civil társadalomról, vagy nemzetközi fejlesztésről és humanitarizmusról is beszélnek a társadalomtudományos szakirodalom különféle ágai. E társadalmi gyakorlatok különféle pozíciókba ágyazott tudományos reflexiói a civil segítség hatalmi vonatkozásaihoz is különféleképpen viszonyulnak. A „harmadik szektor” és a „civil társadalom”

kutatások pozitívista (főként szociológiai és politikatudományi) ágai egyáltalán nem fordítanak figyelmet a civil segítségbe szorosan ágyazott segítő-segített hierarchiákra és hatalmi viszonyokra. Egyrészt a civil társadalom államhoz és gazdasághoz való viszonyát vizsgálják, nonprofit menedzsment szemléletű és gyakran közpolitikai orientációjú elemzésekben.³ Az adományozók és önkéntesek racionális cselekvését és motivációit kutatják, ahol e motivációk a megkérdőjelezetlen univerzalista „jobbító szándék”, az önzetlenség és altruizmus képviselői. Ezzel részben átfedő szcénát képez a civil társadalom-kutatások politikatudományi leírása, amely a civil társadalomban neo-tocquevillianus alapokon a társadalmi tőke és a bizalom,⁴ valamint a demokratikus értékek és normák szocializációjának legfőbb terepét látja. Az erőforrások elérésével, a szervezeti működéssel, az adományozás és önkéntesség motivációival elfoglalva nem tesznek fel kérdéseket a civil/nonprofit tevékenységekben, folyamatokban zajló jelentéslétrehozási folyamatokra (Taylor 2010), közte a segítő-segített interakciókra, a segítség elfogadásának szubjektív tapasztalatára és az ezekkel összefonódó hatalmi relációkra vonatkozóan.

Az egyéni cselekvő által létrehozott segítségnek, az ajándékozásnak és a közösség segítésének hatalomba ágyazottságára Bourdieu is kitér. Elméletének központi állítása, hogy azt, aki a közösséget segíteni kívánja, elismerés illeti a segítették részéről, azaz szimbolikus tőkét halmoz fel jócselekedete által. Mindeközben az adás, a segítség megkérdőjelezetlen, mindenki által akként felismert gesztusán keresztül a támogatott leköteleződik, így cselekvésterére korlátozódik, a státusz-hierarchiák újratermelődnek; a pozitív érzelmek (hála, szeretet) pedig elleplezik ezeket a hatalmi törekvéseket és alávetettségeket (Bourdieu 2002). E modellre empirikus szociológiai leírások szinte kizárólag az ajándékozás, segítség, adományozás motivációinak kontextusában hivatkoznak. Mindeközben az adás folyamata, interakciói, és a címzettek értelmezései, érzései, a segítség és az ajándék elfogadásának szubjektív tapasztalata kimaradnak ezekből az elemzésekből.

A filantrópia szociológiai, szociálpszichológiai és politikatudományi leírásai mellett vannak olyan – leginkább antropológusok által termelt – kutatói hagyományok, amelyek figyelmet fordítanak a civil keretek közt szervezett segítség (főként a nemzetközi fejlesztés és humanitarizmus) hatalmi beágyazottságára.⁵ A jelentős részben nem-kormányzati szervezetek (NGO-k) által működtetett programok Foucault-ra, Saidra, Spivakra épülő kritikai leírásai az ideológiák és diskurzusok szerepét hangsúlyozzák, azt, ahogy e diskurzusok a támogatottakat stigmatizálják, jelentéslétrehozó kompetenciáikat elvitatják, így cselekvésterüket korlátozzák (Foucault 1998, Spivak 1988, Said 2000).⁶ E posztkoloniális kritikai kutatások azt mutatják ki, hogy a segítség során hogyan termelődnek újra a segítetteteket alávető ideológiák, diskurzusok, és ezáltal a hatalmi status quo. A legátfogóbb kritika a tudás aszimmetrikus létrehozására vonatkozik. Eszerint a „Nyugattal” való találkozás helyzeteiben a tudás, az érvényes beszéd mindig a „nyugati” kategóriákat, nyelvet, a „nyugati” diskurzusokat használja, a „Kelet”, a „Dél”, a „Harmadik világ” pozícióiból a saját szempontokat, tapasztalatokat, értékeket csak nagyon nehezen, vagy egyáltalán nem lehet artikulálni. A tudáslétrehozás aszimmetriáihoz kapcsolódik a Másként való megne-

3 Tipikus példa erre Anheier 2005.

4 Lásd Putnam programadó munkáját, Putnam 2000.

5 Ahogy Lewis (2016) írja, az NGO-etnográfia nem szerveztek maguknak önálló tudományos mezőt a fejlesztés- és a humanitarizmus-antropológiákon belül (úgy, ahogy az a nonprofit-kutatás, vagy az önkéntes-szektor kutatásában bekövetkezett a szociológiában), hanem inkább viszonylag jól elkülönülő hagyományokként működnek e szub-diszciplínákon belül.

6 Foucault nyomán diskurzus alatt olyan állítások (gondolatok és gyakorlatok) és társadalmi pozíciók összefüggő rendszerét értjük, amelyek tudás és hatalom szoros összefonódására épülnek, és azok újratermelését biztosítják. (Foucault 1998)

vezés, az *othering*, amely az értékesség–értéktelenség képzetét osztja ki, státushierarchiákban helyezi el az első és harmadik világban élőket. Az *othering* fogalmával leírva a fejlesztés, humanitárius segítségnyújtás, segélyezés, jótékonyosság, önkénteskedés megbélyegez, stigmatizál: úgy teremti meg a státushierarchiákat, hogy a támogatott pozícióhoz az értékesség, érdemesség hiányát, alacsonyabb szintjét kapcsolja.

A különféle segítések (nemzetközi fejlesztés, humanitárius segítségnyújtás, önkéntesség, jótékonyosság) posztkoloniális kritikái tehát elsősorban azt kérik számon, hogy a segítették tudása, „hangja” (*voice*) rendszer szinten tűnik el ezekben a segítő viszonyokban. Meglepő módon ugyanakkor ez a hang e kritikai leírásokból is hiányzik. A diskurzusokat hatalmi pozíciókból működtetik az elnyomást létrehozó első világbeli aktorok, mindkét esetben a segítették elvont fogalomként vannak jelen a leírásokban, cselekvőként nem. Ugyanígy a segítő-segített interakciók sincsenek empirikusan kinagyítva, azok a hatalmat kiszolgáló jelentések újratermelődésének és a „hang” elnémításának absztrakcióként megragadott terepei. (Escobar 1995, Kapoor 2005)

Az antropológiai NGO-irodalom egy másik ága, a fejlesztés „aktor-központú” (*agent-based, actor-oriented*) megközelítése a segítés folyamatát, az interakciókat, a különféle pozíciókban létrejövő tudások működését vizsgálja. A szimbolikus interakcionizmus és a fenomenológia hagyományaira épít, amely folyamatokat a hálózat kutatás, a cselekvő-hálózat elmélet és a foucault-i diskurzus fogalom segítségével ágyazza be a szélesebb, a lokalitáson túlmutató társadalmi jelenségekbe.

Ezek a leírások Norman Long kulturális határfelület (*cultural interface*) elképzelésére építenek (Long 2001). A határfelület az eltérő episztémikus közösségek, egymástól nagymértékben különböző életvilágok találkozásánál létrejövő jellegzetes társadalmi tér, konfliktusok és tárgyalások tere, amelynek forrása és tárgya az életvilágok eltérései. Ezeket a tárgyalásokat, vitákat gyakran olyan egyének folytatják le, akik – számos életvilág (hivatalos és nem hivatalos) szakértőjeként és képviselőjeként – ambivalens helyzetben vannak. Ezen ambivalens helyzetű egyének szerepe hasonló a latouri mediátorokéhoz: amennyiben közvetítésük nyomán új tudások jönnek létre (Latour 2005). E határfelületen létrejövő – sokszor fragmentált és diffúz – új tudások intézményesülhetnek, a kezdetben különböző tudások találkozásánál létrejön a normák egy alapkészlete, amely a további együttműködést lehetővé teszi. Foucault-val összhangban ez a megközelítés szem előtt tartja, hogy az új tudások, jelentések kontrolljáért zajló küzdelem egyrészt diskurzusokat használ, másrészt hozzájárul azok újratermeléséhez, módosításához, alternatív diskurzusok létrehozásához (Foucault 1998).

Az aktorközpontú leírások (Long 2002, Mosse–Lewis 2006, Hilhorst 2003) tehát egyszerre kívánják a strukturális egyenlőtlenségeket (közte a diskurzusokat) és az egyéni, „helyi” válaszokat (az alkalmazkodásokat, stratégiai cselekvéseket és ellenállásokat) egyetlen keretben vizsgálni. Ezen NGO-etnográfiai tipikusan két nagyobb kérdéskör megválaszolását célozzák. Egyrészt arra kíváncsiak, hogy e különféle „episztémikus közösségek” találkozási pontja hogyan tud a gerjedő feszültségek ellenére is egyben maradni, működni, hogyan tudnak a tudások és gyakorlatok, személyek és dolgok egyetlen rendszerré összekapcsolódni. Másrészt külön figyelmet szentelnek a strukturális, anyagi és diszkurzív egyenlőtlenségek újratermelődésének, vagyis annak, hogy az „*assamblage*”-ok felépítése, a lokális interakciók, cselekvések és jelentéstermelés a gyengébb pozíciójúak minden „ügyeskedése”, „improvizációja”, „innovációja” mellett hosszabb távon és szélesebb léptékben hogyan járul hozzá a hatalom és az egyenlőtlenség fennmaradásához.

A segítségben működő hatalmi viszonyok antropológiai és etnográfiai leírásának egy harmadik jelentős ága a humanitárius segítségnyújtást (és azon belül az NGO-k működését) vizsgálja a „morális ökonómia” fogalmaira építve. A Didier Fassin által megalapozott hagyomány elsősorban azt elemzi, hogy a humanitárius segítségnyújtás milyen ideológiákra, diskurzusokra támaszkodik; azok hogyan működtetik a segítségre érdemesek és érdemtelenek elválasztását; és ezek a megkülönböztetések a segítettek számára milyen politikai cselekvési tereket nyitnak, a politikai szubjektum milyen működéseit teszik lehetővé (Fassin 2012, Ticktin 2011, Redfield 2013). Mind az aktorközpontú hagyományban, mind pedig a morális ökonómiák etnográfiai leírásaiban a diskurzusok által létrehozott támogató–támogatott hatalmi tér és a támogatott perspektívája is bekerülnek tehát az elemzésbe. Ugyanakkor a támogatás esetleges sértő, megalázó volta, az „érdemtelenység” fenyegetése, mint az alárendeltség közvetlen átélése egyik hagyományban sem kerül tárgyalásra.

A posztkoloniális, aktorközpontú és morális ökonómiai megközelítések kiegészítéseként azt javasoljuk, hogy a jótékonyosság hatalmi aspektusait Honneth alapján az elismerés fogalmainak segítségével is próbáljuk meg leírni. Ezzel azt kívánjuk megmutatni, hogy e segítő szándékkal átítatott találkozásokban mit jelent a segítség „sértő” mivolta: hogy a segítségnyújtás során gerjedő feszültségek, ambivalenciák, paradoxonok milyen értelemben és milyen körülmények közt társulnak az alávetettség, elnyomás szubjektív tapasztalatával. A hatalmi viszonyoknak, azon belül a segítettek alávetettsége aktuális tapasztalatainak mikroszintű feltárása önmagában is fontos hiányokat pótol a jótékonyosság és civil segítség empirikus kutatásában. Az elismerés-alapú elemzés további hozadéka, hogy a támogatottak érzelmeit és a szenvedéseket – illetve azok hiányát – középpontba állítva egy kritikai mércét ad a kezünkbe, amelynek segítségével nem kizárólag a hatalmi újratermelődéssé írható le, hanem emancipatorikus trendek is megragadhatóvá válnak általa.

ELISMERÉS ÉS ELISMERÉS-MEGVONÁS A JÓTÉKONYSÁGBAN

Axel Honneth elismerésemélete az autonóm szubjektum kialakulásának feltételeiből indul ki (Honneth 1992, Honneth 1995, Fraser–Honneth 2003). A szubjektum eszerint nem megelőzi a kommunikációt és interszubjektív viszonyokat, hanem másokkal interakcióban konstituálódik – elismerési folyamatokon keresztül. Az elismerés egy olyan ideáltipikus kölcsönös viszony, amelyben az egyén magát a másikkal egyenlőnek és egyben a másiktól különállónak érzékeli. Az elismerés megvonása így a szubjektum létrejöttét akadályozza, ezen keresztül lehet kritika tárgya.

Honneth modelljében a szolidaritás a szeretet és a jog mellett az elismerés harmadik formája. Egyének sokak általi elismerése: egyes egyének érdemeik, egy adott közösség javához való hozzájárulásuk mértékében elismerésben részesülnek. Az egyéni érdek közösség általi elismerése teremti meg az egyén önbecsülését. Ez az elismerés differenciál, különböző egyéni teljesítményekhez különböző – szimbolikus és anyagi-gazdasági – jutalmakat rendel hozzá. E dolgozat számára kiemelten releváns, hogy egy aktív segítő, támogatási viszonyt is előír. Az elismerési folyamatok megléte vagy hiánya e perspektívából az egyén érzelmi állapotában is empirikusan tetten érhető: pozitív következménye önmaga értékességének átélése (többféle formában), hiányából viszont szégyenérzet, megalázottság, tehetetlenségérzés fakad.

A dolgozatban a segítő cselekvések, és azon belül a jótékonyság egy interakcionista modelljét állítjuk fel. Rámutatunk arra, hogy a jótékonyság helyzetei úgy születnek, hogy a támogató szándék beágyazódik előzetesen adott tudás-rendszerekbe, ideológiákba, diskurzusokba. Ezek az előzetes tudások a támogatottak számára az elismerés, és azon belül a szolidaritás lehetőségét hordozzák, a szolidaritás mögöttes értékrendszerét, viszonyítási pontjait alkotva. Ugyanakkor e tudások által aszimmetrikusan kiosztott (értékesség-)pozíciók, amelyek a támogatottakat leértékelik, vagy a támogatottak számára nem érthetőek/nem relevánsak elismerés-megvonást (szolidaritás-megvonást) hoznak létre. Az elismerésemlekek lényeges állítása, hogy az egyének, csoportok az elismerés különféle formáiért küzdenek.

Az adás elismerést, és így autonómiát, cselekvő kapacitást generáló potenciálját a diskurzusokat elemző posztkoloniális nézőpont nem látja. Honneth alapján, amennyiben szenvedést okoznak a támogatottnak, a diskurzív alávetések két formája: a szimbolikus leértékelés és az episztemológiai erőszak egyaránt elismerés-megvonásként jelennek meg és lehetnek kritika tárgyává. Az episztemológiai erőszak, azaz a támogató tudásának egyoldalú érvényesülése szenvedést okoz a támogatottnak: azt tapasztalja meg általa, hogy félreismerik őt, identitását, önbecsülésének kategóriáit nem értik, nem tartják érvényesnek. Frustráció, értetlenség, tehetetlenség, következik belőle, ami az önbecsülést és az autonóm cselekvést akadályozza. Ami az értékesség hierarchiáit illeti, ha a támogatottat leértékelő jelentések dominálnak, az Honneth perspektívájából automatikusan elismerés-megvonás. A viszony a cselekvéseket és megszólalás lehetőségeit úgy korlátozza, hogy a támogatott önbecsülését, és így cselekvő kompetenciáját is aláássa.

Ugyanakkor a támogatott felértékelése, idealizálása (amely posztkoloniális szemszögből instrumentalizáló, a támogató szelfjének építését szolgálja, és így alávető) nem szükségszerűen vezet elismerés-megvonáshoz. Ha a támogatott azonosul ezekkel az érdemességet, értékességet jelentő kategóriákkal, akkor az idealizálás az elismerés lehetőségét hordozza, a támogatott önbecsülését erősíti. Az elismerés-központú elemzés tehát megengedi, hogy a diskurzusok a támogatott idealizálásán, kollektív felértékelésén keresztül emancipatorikus potenciált hordozzanak – feltéve tehát, hogy nem fordulnak episztemológiai erőszakba.

Az aktorközpontú megközelítések kevésbé az egyéni szubjektum – közte a „segített” szubjektum – megalkotására figyelnek, mint a segítésre mint komplex, személyeket, tudásokat és tárgyakat összekapcsoló hálózatokra. A civil segítés, jótékonyság, filantrópia, önkéntesség posztkoloniális kritikai hagyománya ugyan elméleti szinten fókuszba vonja a segített szubjektum létrejöttét és hatalmi beágyazottságát, azt azonban úgy teszi, hogy eleve feltételezi a diskurzusok (és anyagi-gazdasági struktúrák) túlhatalmát és az alávetettség tapasztalatát. Vannak ugyanakkor olyan szerzők, akik szeretnék az adás aktusában az identitásképződés folyamatait egy többretegű modellben vizsgálni, amely az adás címzettjének elnyomása mellett másfajta működéseket, így az elismerés, a státusz kinyilvánításának lehetőségeit is megengedi. Noha ők maguk nem mélyednek el ebben a témában, Aafke Komter és Alain Caillé az ajándékozás címzettjéről elismerésviszonyok feltárását sürgetik (Komter 2004, Caillé 2000). Hangsúlyozzák, hogy az adás során az adományozó az ajándék címzettjével gyakran azonosul, érdemesnek, értékesnek látja, státuszát, identitását elismeri. Komter kiemeli az ajándékozásban (és azon belül a jótékonyságban, amelyet ő az ajándékozás civil formájának tekint) „a címzett elismerésének, elfogadásának, megbecsülésének” gesztusait, amelyek cserébe „a címzett identitását és önbecsülését megerősítik”

(Komter 2004:44). Utal röviden Axel Honneth elméletére, amely alkalmas elméleti alapja lehet e viszonyok kibontásának. (196. o.) Alain Caillé is az adás, jótékonykodás „etikai, identitáshoz kapcsolódó céljainak” vizsgálatára szólít fel, és a jótékonyágban átruházott ajándék kölcsönös elismerésékként való újragondolására (Caillé 2000, Lazzeri–Caillé 2006).

Ebben az írásban néhány kiválasztott jótékonyági program működését elemezzük, ezen iránymutatásokat követve. Az eddigieknek megfelelően az elemzés során a hatalmi és elismerésviszonyok két vonatkozását követjük figyelemmel.

(1) A tágabb fókusz a közös cselekvésekre és értelmezésekre gyakorolt hatások, pozíciók aszimmetriái alkotják. Arra kérdezzük rá, hogy a kiválasztott programok különböző résztvevőinek egymáshoz képest milyen cselekvési lehetőségei vannak, és milyen lehetőségeik a saját elképzeléseik kimondására és érvényesítésére. Azt figyeljük, hogy ezek az aszimmetriák hogyan ágyazódnak egyrészt gazdasági egyenlőtlenségekbe, másrészt az értékesség és érdemesség szimbolikus hierarchiáiba. (2) Ezeket az aszimmetriákat a segítettek által, a segítség helyzeteiben átélt érzelmeken keresztül ragadjuk meg. A megfigyelt jelenségek szűkebb terepe tehát az érzelmi tapasztalatok, kiemelt figyelmet fordítva Honneth nyomán az önbizalom, büszkeség vagy ennek ellentétéként a szegény, megalázottság, benuhátság tapasztalataira. Ebben az esetben arra kérdezzük rá, hogy milyen érzelmi tapasztalatok járnak együtt a programokban való részvétellel, és ezek az érzelmi tapasztalatok mennyiben korlátozzák vagy tágítják az egyén cselekvésterét.

A kiválasztott programok mindegyike a civil társadalom egy jól meghatározható szegmenséhez, a kisebbségi magyarokat segítő jótékonykodáshoz kapcsolódik. Emiatt a következőkben a fenti elméleti megfontolások alapján vesszük szemügyre a civil segítség e speciális terepét. A terepünkhöz közelítve először a segítő szándékot megalapozó elképzelésrendszereket és diskurzusokat vázoljuk, majd röviden bemutatjuk a módszereinket és a vizsgált programokat. Az empirikus elemzés első felében (*A jótékonyág diskurzusai és a segítettek érzelmei* című fejezetben) azt bontjuk ki, hogy e diskurzusok hogyan jelennek meg a támogatottak számára, és hogyan ágyazódnak ezekbe elismerés-megvonást vagy elismerési viszonyokat létrehozó interakciók.

Az empirikus elemzés második részében (*A segítettek cselekvési lehetőségei* című fejezetben) azt nézzük meg, hogy milyen cselekvésekkel válaszolnak a segítettek, milyen eszközökkel (jelentésekkel és gyakorlatokkal) igyekeznek a diskurzusok által számukra kijelölt értelmezéseket, szerepeket, pozíciókat formálni, újraírni, és ezzel az elismerés-megvonás fenyegetését hárítani. Mindeközben a diskurzus kettős rétegzettségének megfelelően igyekszünk a modernizációs és a nemzeti megmaradás diskurzusainak működését és következményeit párhuzamosan vizsgálni.

A KISEBBSÉGI MAGYAROK TÁMOGATÁSÁNAK INTÉZMÉNYESEN BEÁGYAZOTT DISKURZUSAI

Ahogy azt korábban bővebben is bemutattuk (Zakariás 2014), a kisebbségi magyarok segítése egy két-szintű legitimációs diskurzusra támaszkodik. A nemzeti kultúrát középpontba helyező elképzelés szerint a támogatás fő célja a kisebbségi magyarok és közösségeik identitásőrző tevékenységeinek segítése az asszimiláció ellenében. Az elképzelés egyik sarokköve, hogy az asszimilációs nyomásra a kisebbségi magyarok egységes választ adnak: értékékként ismerik fel saját magyarságukat, és fenntartásában, védelmezésében maguk is tevékenyen részt vállalnak. Emiatt e diskurzus gyakran a kisebbségi magyarságra mint a magyarság autentikus (magyarországiaknál magyarabb) képviselőire tekint (Feischmidt 2005, Kürti 2002, Tánczos 2001, Peti 2006).

A veszélyeztetett magyar kultúrára, a „nemzeti megmaradásra” hangsúlyt fektető elképzelések Magyarország felelősségét, a beavatkozás imperatívuszát is magukban foglalják, és a támogatást a kisebbségi magyarok (kultúrája, nyelve, közösségei) „megmentésének” diskurzív terébe helyezik. Attól függően, hogy a beszélő a kisebbségi magyarság mely kategóriáit, közösségeit, csoportjait találja meg, attól függően lehet része a támogatás például a „csángómentésnek” vagy a „szórványmentésnek” (Peti 2006, Ilyés 2005). A hiány, amely a segítséget indokolja, e keretben a magyarként tételezett terekhez, intézményekhez való hozzáférés hiánya; a segítség tartalma pedig egyaránt jelenthet a nyilvánosságon keresztül gyakorolt politikai nyomásgyakorlást, intézményépítést és kapcsolátépítést az „anyaországgal”, valamint (civil megközelítésben) kulturális tárgyú adományozást, önkénteskedést.

A veszélyeztetett nemzeti kultúrát hangsúlyozó diskurzusnak az alternatívája – amellyel azonban sok esetben együtt jelentkezik – egy modernizációs diskurzus. Eszerint a szomszédos országokra és magyar kisebbségi közösségekre jellemző modernizációs hiányt kell kompenzálni, ezért a nemzeti szolidaritásnak a gazdasági-szociális segítségnyújtásra is ki kell terjednie. Az átfogó modernizációs hiány a gazdasági-politikai struktúra fejletlensége mellett magában foglalja a jóléthez és a fogyasztáshoz való hozzáférés hiányát, valamint a kulturális lemaradást, a civilizálatlanságot. E diskurzus szerint az idealizált Nyugathoz viszonyított civilizációs versenyben a szomszédos országok és kisebbségi magyar közösségeik Magyarországhoz képest lemaradnak (Melegh 2006). Miközben a kétezres évektől kezdődően elterjednek a közép-kelet-európai térség gazdasági erőviszonyainak átrendeződéséről, Magyarország „lemaradásáról” szóló beszédek, mellette a gazdasági-jóléti fölényből kiinduló elképzelések sem halványulnak el. A kisebbségi magyarok támogatásáról szóló modernizációs beszédmódban a segélyezéspolitikával mellett a gazdasági fejlesztés (a gazdasági-modernizációs háttér megerősítése, az anyagi létfeltételek megteremtésének segítése) és az oktatás modernizációjának a támogatása is hangsúlyos.

Ezeket a diskurzusokat jelentős részben a magyar állam termeli (Bárdi 2013, Zombory 2011:221–225). Az etnikai szolidaritás az állam mellett ugyanakkor magánszemélyeket és civil szervezeteket is mozgósít. Részben az állami-közpolitikai apparátussal összefonódva, részben attól függetlenül számos egyén, informális társaság, vagy formális szervezet, egyesület, alapítvány célul tűzi ki a határon túli magyarok, személyek, vagy közösségek segítését.⁷ Az etnikai szolidaritás alulról jövő szerveződése ezek, olyan szereplők szándékai és tettei hozzák

⁷ A Cégbíróság által fenntartott Civil Szervezetek Névjegyzéke (ahova minden bejegyzett szervezet bekerül) alapján úgy becsülhető, hogy a 120.000 bejegyzett szervezetből (egyesület és alapítvány) legalább 1500 tartalmaz olyan célt, amely kisebbségi magyarok támogatásával kapcsolatos. Az adományozásról és önkéntesség mértékéről sajnos 2004-ben készült utoljára országos reprezentatív vizsgálat: ekkor a mintában a természetbeni támogatások 5,6%-a, a pénzbeli adományok teljes összegének 3,2%-a (616 millió Ft) irányult a határon túli magyarok támogatására.

létre, akik az állami struktúrától jelentős mértékben függetlenül cselekszenek. A szerveződések támaszkodnak az állami politika által biztosított erőforrásokra, például a finanszírozásban, vagy az etnikai szolidaritás elképzeléseinek, értékrendszerének kidolgozásában. Azokat ugyanakkor szabadabban használhatják a cselekvések tervezése és értelmezése során: ezeknek a civil kezdeményezéseknek sajátja a bürokratikus, rendszerszerűen működő állami-közpolitikai színtérhez képest, hogy a cselekvés megtervezésében és végrehajtásában az egyéni motivációknak, elképzeléseknek és a személyes interakcióknak nagyobb terepet hagynak.

A KUTATÁS MÓDSZERTANA ÉS A VIZSGÁLT PROGRAMOK

Ebben az elemzésben három támogató program tapasztalatait idézem meg. Két önkéntes programot egy általános és egy középiskolában szerveznek önkéntes tanárok, diákok és szüleik segítségével. A harmadik önkéntes program a moldvai csángók magyar nyelvoktatásának intézményeihez kapcsolódik. Mindhárom program elsődleges célja a magyar nyelvoktatást, magyartanárokat és a nyelvoktatást végző intézményeket támogatni különféle romániai és ukrain közösségekben.

A budaörsi program egy testvériskolai szerveződés egy magyar határ mellett fekvő kárpátaljai falu iskolájával. A nemzeti identitás megőrzése és a magyarországi és kárpátaljai diákokban a nemzeti szolidaritás fenntartása, ápolása jelentik a fő célt, amellett a budaörsi tanárok és szülők adományokat is gyűjtenek a testvériskola és diákjai számára. 2009 óta évente látogatják egymást.

A budapesti program fő célja szintén a magyar anyanyelv ápolása kisebbségi magyar közösségekben. Az első anyanyelvi tábort 1989-ben szervezték kárpátaljai gyerekeknek. Egy árvízben megrongálódott iskolát segítettek újjáépíteni, ekkor az árvíz által érintett területekről gyerekek nyaraltatását is megszervezték Budapesten. A 2000-es évek közepén a programot bővíteni kezdték, szlovákiai, szerbiai, romániai iskolákkal vették fel a kapcsolatot. A magyarországi táborozások mellett anyanyelvi tábort kezdtek szervezni nyaranta egy moldvai csángók lakta településen. Adományokat gyűjtenek, főként ruhát, valamint önkéntesek kárpátaljai gyerek és fiatal magyarországi tanulmányait is segítik.

A Keresztszülő program a 2000-es évek közepétől működik, elsődleges célja a moldvai csángók magyar oktatásának a támogatása. A keresztszülő-kapcsolat célja kettős: a támogató egy meghatározott összeggel évente támogatja a magyar oktatást szervező intézményeket. Másrészt a keresztgyerekkel személyes kapcsolatot építenek: leveleket váltanak, a keresztszülő pedig csomagot küld keresztgyerekének és családjának, anyagilag támogatja keresztgyereke magyarországi táborozásait, valamint ritkábban személyesen is meglátogatja őket.

E programokban 2009–2010-ben és 2014-ben résztvevő megfigyelést végeztem, 3–7 napos táborozásokon vettem részt három táborban, háromszor utaztam nagyjából egy hétre moldvai falvakba. Továbbá összesen kb. 40 részben strukturált interjút készítettem magyarországi, moldvai, kárpátaljai szervező tanárokkal, önkéntes szülőkkel és gyerekekkel, keresztszülőkkel, valamint keresztgyerekekkel és szüleikkel. Interjúalanyaim az elemzésben álnevekkel szerepelnek.

A JÓTÉKONYSÁG DISKURZUSAI ÉS A SEGÍTETTEK ÉRZELMEI

A következőkben azt nézzük meg, hogy a jótékonykodók hogyan jelenítik meg az általuk kezdeményezett tevékenység jelentésrétegeit a segítettek felé, és a segítettek erre hogyan, milyen érzelmekkel reagálnak. A szégyen és tehetetlenség, vagy a büszkeség és önbecsülés segít majd abban, hogy e találkozásokat mint az elismerés, vagy elismerés-megvonás pillanatait azonosítsuk az elemzésben. Azt fogjuk látni, hogy míg a modernizációs diskurzus szinte egyöntetűen az utóbbi helyzeteket hozza létre, a nemzeti diskurzus működése sokkal változatosabb.

Modernizációs diskurzus és elismerés-megvonás

Korábbi cikkekben (Zakariás 2014, 2015) bemutattuk, hogy az önkéntesek gyakran a modernizációs–civilizációs lemaradás fogalmain keresztül látják a segítés címzettjeit. E lemaradás képzeteit a filantrópia kontextusa felerősíti azáltal, hogy a találkozások és közös cselekvések a hiány és szükségletek elképzeléseire fókuszálnak. Ez a perspektíva könnyen fordul át a fejletlennek szóló elutasításba, egy a címzetteket alsóbbrendűként, értéktelenebbként megjelölő attitűdbe.

Ezek a jelentések szándékolatlanul a viselkedésben és szándékoltan a cselekvésekben is gyakran megjelennek, érzékelhetővé téve ezáltal a hierarchikus perspektívát a segítettek számára is. Az elutasítás megjelenhet önkéntelen gesztusok formájában – egy tekintet, arckifejezés, egy mozdulat is árulkodhat erről az önkéntelen elutasításról. Vagy expliciten kimondásra is kerülhet, akár az érintettek jelenlétében. A támogatottakhoz látogatók körében nem ritka, hogy a vendég a lakóköörülményeket, a fürdőszoba, vécé hiányát vagy a család szegénységét nem csak érzékeli, hanem szóvá is teszi. A gyerekek tisztálkodási szokásai is gyakran figyelem és kritika tárgyává válnak. „*Daniel, te hányszor mosakszol egy héten?*” – szegezte neki a kérdést az egyik látogató keresztšülő a helybeli kamasz fiúnak egyik látogatása alkalmával. A látogató keresztšülőök közt, Daniel jelenlétében zajló beszélgetés témája a (ritka) fürdés, hangneme pedig rosszállás, hitetlenkedés, gúny (részlet a terepnaplóból). Egy hasonló helyzet egy keresztgyerek, Anca édesanyja szemszögéből elevenedik meg.

„Volt egy pár [keresztšülő vendégek], amelyik erőst nem, nem volt olyan kedves. Hát, a többiek, jól értekezünk, megbecsültem, rendes emberek voltak, jó emberek. Volt egy pár, amelyik nem.

K: Mért, mit csináltak?

V: Nem, hogy csináltak volna valamit. Hanem mondták, hogy vai de mine [jaj], mink olyan izék, szegények vagyunk. Egy probléma volt, nem is akarok erről. Nem mondták, hanem vettem én számát, hogy hogy tanácsoltak [hogy mit beszéltek]. Többiek erőst rendesek.”

Az ehhez hasonló reakciók, gesztusok, elsólások, noha ritkán címezik szándékoltan a támogatottaknak, számukra is érzékelhetőek és érthetőek: azt látják belőlük, hogy a gazdasági-modernizációs hierarchia alsó fokaira helyezik őket a támogatók. A támogatottak számítanak is ezekre a reakciókra: gyakran bizalmatlanul, gyanakodva várják ezeket a leértékelő gesztusokat, véleményeket, figyelik a hozzájuk érkező, vagy őket fogadó támogatókat. Ennek oka, hogy maguk is ismerik a centrum–periféria és a modernizációs lejtő diskurzusát, sőt, a szegény, fejletlen, civilizálatlan szerep egyfajta negatív identitásként is működik, az öngyarmatosítás fogalmaival leírható önazonosságként. (Kjosszev 2000)

A szegénység és civilizátlanság pozícióiban viszontlátva magukat a támogatottak szegényt, zavart élnek át. Ami közös Danielnek és Anca édesanyjának a reakcióiban, hogy a megalázottság érzéseit tehetetlenség kíséri. Noha mindhárman nyilvánvalóan meghallják és megértik ezeket az üzeneteket, némán fogadják, válasz nélkül hagyva az őket ért sértéseket. Legfeljebb később, biztonságos közegben dolgozzák fel, teszik szóvá az identitásukat, önbecsülésüket aláásó helyzeteket.

A nemzeti diskurzus a támogatók elvárásaiban

A „nemzeti megmaradás” elképzeléseire épülő programokban a személyes találkozások alkalmával gyakran aktiválódik a kisebbségi magyarokról szóló nemzeti mitológia képzetrendszere. A nemzeti esszenciát kereső támogatók a pártfogoltjaikat, életvilágukat a nemzeti kategóriák szerint érzékelik. A tárgyakban és az emberek viselkedésében a magyarság jeleit keresik. „A [csángóknak a] *magyarságuk, az megvan belül, én csak az archaikus imádságokat mondom, meg a népviseletüket. Nézd meg majd a szálakat, a piros, a fehér, a zöld benne van a hímzésekben, egy olyan mély kincs van a lelkük mélyén, hogy inkább mi tudunk tőlük tanulni.*” (Edit, keresztszülő)

A viselkedésnek több kiemelt formája bír a nemzeti kategorizáció szempontjából központi jelentőséggel: a folklór, a néphagyományok gyakorlása (beöltözés népviseletbe, táncok, énekek, csángók esetében imádságok bemutatása), a magyarként felismert nyelvhasználat/nyelvismeret (a „gyönyörű magyar” beszédük), valamint a jövőre vonatkozó tervek nemzetiként érzékelt vonatkozásai. Mindezek mellett kiemelt figyelem irányul arra, hogy minek érzik, illetve minek vallják magukat a pártfogolt és családtagjai. A magyarság keresésére hangolt önkéntes figyeli mindezeket a jeleket, megnyilvánulásokat, amelyek segítségével aztán a pártfogoltak magyarságát sajátjánál „igazibb”, „mélyebb”, „autentikusabb” magyarságként azonosíthatja, megmérheti. A következőkben azt nézzük meg, hogy ezek a hangoltságok hogyan befolyásolják az interakciókat, hogyan hoznak létre hatalmi viszonyokat, hogyan alakulnak a pártfogoltakra irányuló, azok önbizalmát, önbecsülését alakító elvárásokká.

Ez a nemzeti hangoltság nem csupán abban jelenik meg, hogy a támogatók hogyan érzékelik a segítetteket. Olyan gyakorlatok is következnek belőle, amelyek kezdeményezik azokat a tevékenységeket, amelyek a nemzeti mitológia elképzeléseinek megfelelnek. Ilyen a folklorisztikus elemek játékba hozására irányuló felkérés, pl. a népviselet megtekintésére, felöltésére vonatkozó kérés, vagy a gyűjtők által is ismert helyzet, amikor éneklésre, (csángók esetében) magyar nyelvű imádkozásra, mesemondásra, tánra buzdítják a pártfogoltakat. Szintén ide sorolható az identitásra való rákérdezés tipikus helyzete, vagy a nevek magyarságára tett megjegyzések. „*Mikor bejöttetek, megkérdeztem tőletek a nevetek. És tudjátok, hogy mennyi szép magyar név van köztetek. Olyan magyarnak érzem magamat én is köztetek. Éreztétek csak nyugodtan magatokat magyarnak miközöttünk.*” (részlet a megnyitó beszédből, budaörsi program)

A nemzeti identitás, kultúra, közösség „megmaradása”, „mentése” által előírt szerepek eljátszásának elvárásához a különböző közösségek, szervezetek és egyének különféleképpen viszonyulnak. Ez a fajta hangoltság akkor válik hatalmi helyzetté, elismerésmegvonássá, ha nem találkozik azzal, ahogy a pártfogoltak magukat bemutatni kívánják. Akár azért, mert a diskurzus ismerete ellenére, egyénként kíván a magyarság „örzőjének” szerepéből kitörni, akár azért, mert e diskurzus az egyén életvilágában nincsen jelen, nem érthető.

Nemzeti diskurzus és elismerés-megvonás

Az általunk vizsgált programokban a moldvai csángók esetében (a budapesti és a keresztszülő programban), valamint a kárpátaljai szórványból érkezők esetében (a budapesti programban) a nemzeti megmaradás elképzelérendszerük nincsen jelen, vagy ha igen, akkor csak másodlagosan a helyi életvilágokat szervező tudások között. A támogatók elképzelései a kisebbségi ellenállást (a „megmaradás” szándékát, a magyarság „őrzését”) az asszimiláló román és ukrán nemzetállami szándékkal állítják szembe. Mindeközben ez a perspektíva nem vesz tudomást arról, hogy ezekben az asszimilálódó közösségekben az egyéni boldogulás és mobilitás (iskoláztatás, munkavállalás) a román és ukrán nemzetállami térhez kapcsolódva, és az etnikailag vegyes lokális/regionális hálózatokhoz kapcsolódva valósul meg, például jelentős részben nyugat-európai, ukrainai, oroszországi vendégmunka-hálózatokon keresztül. Így a „megmaradás” diskurzusa azt sem láthatja, hogy a jelenleg is zajló nyelvváltás és a román vagy ukrán etnikai identitáshoz való kapcsolódás részben ezeket a folyamatokat tükrözik.⁸

Mindez a magyarsághoz kapcsolódó jelentéseket is jelentős mértékben meghatározza: ugyan a magyar nyelv, kötődések, identitások presztízse Kárpátalján nagyobb, mint Moldvában, ahol a magyarság a szegénység, iskolázatlanság, elmaradottság konnotációival bír, közös ezekben a rurális, gazdaságilag deprivált életvilágokban, hogy a nemzeti megmaradás nemzetiesítő diskurzusai legfeljebb a helyi értelmiségiek, tanárok, helyi egyházi vezetők számára központi fontosságúak.

A „megmaradás”-diskurzus ismeretének és az azonosulásnak a hiánya a jótékonykodó oldalán egy más-ság-tapasztalatot szül, valamint egy szándékot, amely e másság ellenére is mindenáron igyekszik fellelni a nemzeti esszenciát (lásd pl. Zakariás 2014). Ez a magyarság utáni hajsza könnyen alakul át egy explicit átformálási/nevelési szándékká, amely nem csupán megtalálni kívánja a magyarság bizonyos jeleit, szimbólumait, bizonyítékait, hanem igyekszik a támogatottakra erőteljes hatást gyakorolni. E pozícióból az önkéntesek a magyarként tételezett viselkedésekre a pártfogoltakat ránevelni, a magyarsághoz kapcsolt érzéseket, gondolatokat pedig velük elsajátíttatni kívánják.

Explicit rákérdezésekkel nyomást gyakorolnak pártfogoltjaikra, hogy e mitológia által előírt szerepeknek megfelelően viselkedjenek. Tipikus beszédhelyzet, amikor a budapesti programban a tanárok és a diák önkéntesek az érkező kárpátaljai és csángó diákokat, a csángó keresztszülő programban a keresztszülők és más csatlakozó önkéntesek noszogatni kezdik keresztyerekeiket és családtagjaikat, hogy magyarul beszéljenek; győzködni kezdik a diákokat, keresztyerekeiket és családtagjaikat a magyar vagy a csángó nyelv használatának

⁸ Egy nagyon fontos különbség a moldvai csángó és kárpátaljai szórvány életvilágok között, hogy míg előbbiben a mobilitás bevett csatornái túlnyomórészt a román nyelvű állami iskolarendszerhez, a román nyelvű munkaerőpiachoz, vendégmunka-hálózatokhoz kötődnek, Kárpátalján az ukrainai, oroszországi munkaerőpiac mellett a mobilitás egy bejáratott csatornája Magyarország felé vezet, a cselekvő célja legyen akár az Európai Unióba, a schengeni övezetbe való bejutás, akár magyarországi migráció, vendégmunka, akár a határ menti kereskedelem. Míg Moldvában az elsősorban civil alapokon megszervezett magyar oktatás egy kísérlet arra, hogy nyisson egy magyar nemzetállami térhez kapcsolódó mobilitási csatornát, Kárpátalján ez egy bevett egyéni mobilitási stratégia – magyar és ukrán anyanyelvűek számára egyaránt. Lásd a csángók esetében Peti 2006, Tánzos 2002, Simon–Péter 2004. Kárpátaljáról lásd Ilyés 2005, a nyelvi stratégiákról az oktatási mezőben lásd Ferencz–Séra 2012: 507, Papp Z. 2012, Ferencz 2013, Papp Z. 2013. A kisebbségi magyarok oktatási nyelvválasztásának és a mobilitásnak az összefüggéseiről lásd Kisebbségkutatás 2012/3 és 2013/4 számokat. A moldvai csángó közösségekről szóló szociolingvisztikai elemzésekért lásd pl. Bodó 2012.

fontosságáról, a csángó és a magyar nyelv azonosságáról, a magyarságról, az identitás fontosságáról kisebb beszédeket tartanak. E helyzetnek a címzettek általában passzív résztvevői, az nem ritkán belőlük elfogódottságot, zavart, szégyenérzetet vált ki. Persze nem mindig, a budapesti programban készült terepnapló számol be a következő helyzetről: „A strandon egy fiú, egy budapesti önkéntes segítő egy kárpátaljai lányt noszogatott, hogy csak magyarul beszélhet. A lány azzal ugratta, hogy ha beszélni nem is, írni írhat-e ukránul [üzeneteket egy papírra a mellette ülő barátnőjének]. Ukránul kérdezte, egy másik lány lefordította. A fiú próbált komoly maradni, de a lányok elviccelték.” A jótékonykodók ezekben a helyzetekben az igazság birtokosaiként lépnek fel.

Ezekben a találkozásokban a magyarság megmaradásának, jelszavainak, toposzainak megjelenítése és érvényesítése elismerés-megvonással jár, abban az értelemben, hogy a támogató által vallott elképzelések, a hiányok, szükségletek és érdemesség elképzelései egyoldalúan érvényesülnek. A közös cselekvések, gyakorlatok kialakításában a támogatottak szempontjai nem tudnak megjelenni, a közös cselekvési tereket és az abban megjelenő jelentéseket főként a jótékonykodók elképzelései uralják. Ez a támogatottak megszólalási és cselekvési terének radikális beszűkítését jelenti.

A következő terepnapló-részlet is egy ilyen egyoldalúan megkonstruált találkozást ír le, amelyben a vendégeket fogadó Erzsike néninek elleplezett bosszúság, és a helyzet néma elviselése jut osztályrészül. A beszélgetés résztvevői Erzsike néni mellett a Partiumból érkezett Júlia és Judit, egy katolikus parókia középkorú alkalmazottai, akik időnként adományokkal támogatják a moldvai magyar oktatást.

„Este beszélgetünk, Erzsike néni, Judit, Júlia. Júlia próbálja Erzsike nénit meggyőzni, hogy Moldvában is küzdhetnének a magyar miséért, mert az Unióban a kisebbségek jogai védve vannak, joguk van a magyar miséhez, magyar iskolához. Erzsike néni nem nagyon reagál, mintha fárasztaná ez a téma. (Később ez igazolódik is.) Júlia viszont nagyon hosszan mondja a magáét, nem veszi észre, hogy Erzsike néni nem érzi jól magát a beszélgetésben. (...) Erzsike nénival beszélgetek másnap, a vásárba menet.

Erzsike néni: A kontradikciót (akadékoskodást) nem szeretem. Ne mondja meg neki, de ez a Júlia, ez szeret kontradikcionálni. Júlia nem érti, hogy itt másképp vannak a dolgok.”⁹

Ugyanakkor leegyszerűsítő lenne e jótékonyági programokban az elismerés-megvonás különféle folyamatait egyoldalúan hangsúlyozni. Vannak ugyanis olyan jelenségek, értelmezési folyamatok, amelyek e diskurzusokra épülő elismerés-megvonások ellenében hatnak. Először is, a támogatók közt igen sokan vannak, akik felismerik a segítség, a segítő interakciók által hordozott sérelem, megalázás veszélyeit. Ráéreznek a diskurzusok hatalmára,

⁹ A fentiekből az is következik, hogy a moldvai csángó közösségekben a magyarságukról szóló erőltetett helyzetek, cselekvések, beavatkozások kétszeresen is elismerés-megvonásként működnek. Egyrészt egy olyan idegen, nem érthető elképzelésrendszer, amely gyakran egyoldalúan írja elő a találkozásokban érvényesülő jelentéseket és a közös cselekvéseket és gyakorlatokat, és kizárja a támogatottak perspektívájának megjelenését. Másrészt – mivel a fejletlenség, civilizálatlanság jelentéseit mozgósítja – egy stigmatizáló, a támogatottakat egzotikusként, ősiként, fejletlenként leértékelő diskurzusként is működik. Ezekben az interakciókban tehát nem csak a megszólalás, a részvétel van akadályozva, hanem a „magyarságmentő” tevékenységek, beszédek, viselkedések nyomán gyakran a leértékelő pillantásokból fakadó szégyenérzet és zavar helyzetei is létrejönnek. „Mikor mentek [Magyarországra], dugták el a ruhát. Mert az a nagy karinca nem komfort egyáltalán, nehéz megkötni, meleg, nem szeretik. Szégyellik is felvenni.” (Julianna, mindkét középkorú lány keresztyerek.)

Ezek a helyzetek a támogatottak számára egyszerre frusztráció, bosszúság forrásai valamint a szégyen és zavaré. Mindkét érzés aláássa a tevékeny részvétel, az aktív bevonódás lehetőségét.

reflektálnak arra, és megpróbálnak annak ellenében cselekedni, annak hatásait tudatosan tompítani.¹⁰

Másrészt az elismerés-megvonás fenyegetése sem szükségszerű. Olyan helyzetek is létrejönnek, amelyek a moralitás és hatásgyakorlás másfajta fogalmaival, az elismerés valamilyen formájaként írhatók le. A nemzeti megmaradás diskurzusai által okozott sérelmek és elismerések a támogatott közösségekben különbözőképpen, változó mértékben és arányban vannak jelen. Ahogy a következő fejezetben látni fogjuk, a nemzeti keretben értelmezett célok és cselekvések nem csupán elismerés-megvonás alapjául szolgálnak, hanem emancipatorikus potenciáljuk is lehet.

„Nemzeti megmaradás” és elismerés

Egyes közösségekben a szocializációs minták lehetővé teszik, hogy az egyén ismerje a kisebbségi megmaradás e hősi szerepeit, szimbólumait, nyelvét, ráadásul a megfelelő helyzetekben azonosulni is tudjon vele. A kárpátaljai kísérőtanárok vagy a moldvai származású magyartanárok többsége egyaránt ismeri és használja ezeket a diskurzusokat. A kisebbségi „megmaradás” és ennek részeként a magyar magas- és népi kultúra hősiességének és ápolásának elképzelései az ukrán-magyar határ mellől érkező támogatott diákok számára is ismertek. Megidézésükre fogadókészen reagálnak, gyakran ők maguk kezdeményezik ezeket.

Amennyiben a támogatott azonosul ezzel a diskurzussal, azaz a találkozásokban a külső pozícióból hozzárendelt érdemesség egybeesik az identitással, az egyén saját magához rendelt érdemességével, a nemzeti megmaradás diskurzusa elismerésként tud működni. Ezekben a helyzetekben a támogatott számára a magyarságát áldozatosan őrző végvári harcos szerepe nem egy korlát, amely identitását és egyéni cselekvési terét szűk határok közé zárja, hanem ellenkezőleg, önbizalmát, identitását, önértékelését erősíti, azaz elismerésként működik. Ez a honneth-i szolidaritáshoz hasonló elismerési forma (Honneth 2012).¹¹

A következő interjúrészletben az egyik kárpátaljai tanárnő egy népdalvetélkedőre kíséri Budapestre két tanítványát, ekkor éli át a felkavaró találkozást. A találkozásban születő érzések közül egyik legerősebb a büszkeség: a magyarságra, és a magyarságért végzett munkáért kapott elismerésért érzett büszkesége.

10 A következő részletben Péter, egyesületi szinten is nagyon aktív, vezető szerepet vállaló keresztszülő és Dóri, az élettársa a modernizációs diskurzus kritikáját fogalmazzák meg:

Péter: *Mert azt el kell ismerni, hogy amikor az ember először kimegy oda, akkor van benne egy olyan kíváncsiság, amit nyilván valamilyen módon szeretne kielégíteni, meg azt nem mondom, hogy egy ilyen felsőbbrendűségi érzés, de, szóval, amíg az emberekkel nincs meg a közvetlen kontaktus, addig az így, tényleg egy ilyen egzotikumnak tűnik. Azt hiszem még annak is, aki tiszta szívvel megy. Most, hát, voltak érdekes dolgok, mert hát, amikor mi kimentünk egyik alkalommal, érkezett egy másik csapat, hihetetlen vidám figurák voltak, egy nagyon vegyes társaság, és az egyik keresztszülő, egy igen komoly akciót szervezett, és hoztak mindent, tehát...*

Dóri: *Mosógéptől kezdve...*

P: *..., mosógéptől kezdve mindenfélét, ...*

D: *Tűzhelyt, frizsidert, hűtőszekrényt.*

P: *..., de náluk is ez inkább olyan, mint amikor elmegyek Afrikába, és akkor megnézem a bennszülötteket, hogy hogyan táncolják a helyi táncot, és hogy milyen egzotikus, meg milyen jó!”*

11 Fontos látni ugyanakkor, hogy ez az összhang, részben legalábbis, múltbeli fegyelmezési folyamatok következménye. Foucault szubjektivációra vonatkozó elméletei alapján belátható, hogy a diskurzív hatalmi tér nem egyszerűen aktuális fegyelmezési potenciálokat fejez ki, hanem egyúttal a szubjektum formálódásának terepeként is működik, vagyis szocializációs szerepet tölt be. Ez alapján arra következtethetünk, hogy a nemzetre vonatkozó múltbeli diskurzusok és hatalmi technikák teremtik meg azt a horizontot, amin belül később elismerésként kerülhetnek értelmezésre a segítségi interakciók. Erre a későbbiekben még visszatérünk.

“Volt egy kiállítás, nagymamáink ruhái a mai divatban. Próbálgattam a ruhákat, és jól állt. És mondja az úr, hogy jól áll, és illik önhöz, vegye meg. Mondtam, hogy nem engedhetem meg, tízezer forint állt a ruhán. Az összes zsebpénzem háromezer forint volt, magyarigazolvánnyal jöttünk. Mondja, hogy a felét esetleg? Mondom azt sem. Mondtam, hogy köszönöm, hogy megpróbálhattam. Később megint mentem, felpróbáltam egy másik ruhát. Közben a két kislány, akikkel jöttem, beszédbe elegyedtek az úr feleségével. Annyira jól áll magának, vegye meg. (...) És akkor beszélgetünk, hogy magyar iskolában tanítok meg akármi, ő meg közben pakolgat. És akkor képzeld el a ruhát összetúrte, betette egy táskába, és átnyújtotta. Mondom, nem tudom megvenni, erre nem is kell, ajándékba adom. Bizony kicsordult a könny a szememből, annyira jólesett. És akkor kérdeztem, hogy adhatok egy puszit, és tényleg olyan szeretettel megölelt, s azt mondja, hogy ez nekem megéri, maga ilyen tisztán beszél magyarul és Kárpátalján, azt mondja beszélgettem a gyerekekkel, és ilyen szinten műveli a magyar kultúra fejlesztését, és hogy ilyen szinten tudnak magyar népdalokat. Nem tudom mit mondtak a lányok, de nagyon megható volt. Annyira váratlan volt a dolog, teljesen le voltam zsibbadva. És akkor megyek, nem jöttem magamhoz. Fojtogatott a sírás. Egy félvagyonos ruhát, na jó, neki lehet hogy nem volt olyan mellbevágó az összeg, de nekem a csillagos ég volt. És azóta is hordom ezt a ruhát, és mindenkinek eldicsekszem, hogy ezt azért kaptam, mert magyar vagyok. (Nevet) (Budapesti program, kárpátaljai tanárnő)

E találkozásból élesen kirajzolódik, hogy a közösségi szolidaritás kifejezése, amely a másik közösségi tagságát (e közösségért való kiemelt tevékenykedést) érdemként ismeri el, hogyan épül rá a modernizációs lejtőre, ugyanakkor hogyan tud a modernizációs lejtő elismerés-megvonással fenyegető működése ellen hatni. Ebben a helyzetben az adományozás gesztusát az teszi lehetővé, hogy a modernizációs lejtőt és a kisebbségi magyarok megmaradásának elképzeléseit egyszerre idézi meg az ajándék címzettje. A helyzetben a támogatott számára fel sem merül a szegénység negatív értelmezése, az elutasítottság, elismerésmegvonás veszélye, hiszen az értékhierarchiák egy másik tere is mozgósítva van, amelyben a potenciális támogató van lejjebb, a támogatandó pedig fent. A figyelemben és tárgyi ajándékban is megnyilvánuló elismerés e – nemzeti – diskurzus státuszhierarchiájának megfelel, így legitimmé, érthetővé válik.

Mindez együtt jár a támogatott önbizalmának, identitásának megerősödésével. Ugyanakkor együtt jár a támogatott cselekvésterének formálásával is, amennyiben egy meghatározott identitást erősít meg: megerősíti a „megmaradás”-diskurzus iránti elkötelezettségét, az arról való beszédet, és előrevetíti annak jövőbeli használatát.

Az ajándéktárgy a múlt századi divatot idéző ruha, amely hatalmas materiális és esztétikai értéket képvisel a tanárnő szemében, kapcsolódó eredettörténete (az ajándékozás) által egyben a magyarság, a „nemzeti megmaradás” és a „magyarságmentés” elképzeléseinek szimbólumává, megjelenítőjévé is válik számára. Az adás gesztusa a támogató és támogatott közös értékei, közössége kinyilvánításának rítusává lesz, e rítus megidézése (szóbeli felelgetése) pedig az értékek, a kapcsolódó jelentések megidézésének a helye. Az adás jelentésteremtő, jelentést újratermelő ereje ugyanakkor nem csak a kinyilvánított azonosságban rejlik, hanem ráépül az anyagi egyenlőtlenségekre, és ezzel párhuzamosan – ennek ellentételezéseként - az azonosságban való különbözőség, a nemzeti értékek szerinti státusz-hierarchia által előírt különbségekre is.

Ebben a viszonyban a nemzeti megmaradás diskurzusának mozgósítása kétféle következménnyel is jár. Egyrészt a nemzeti mitológia megidézése segít elfedni a szocioökonómiai és civilizációs hierarchiák tematizálását,

és elterelni a beszédet és figyelmet azokról a hiányokról, amelyek az adományozás-jótekonyság koncepciójának egyik alappillére képezik. Így kerülve el azokat a kommunikációs csapdákat, amelyekben a címzett magát a hiány, a szenvedés, a szükségletek és a fejletlenség, civilizálatlanság megszégyenítő pozícióiban pillanthatja meg. Másrészt viszont annak is az eszköze, hogy a segítség és adás ne vonja maga után a hála és leköteleződés érzéseit, vagy legalább tompítsa azokat. Egy alternatív hierarchia felállítása, amelyben az adományozó foglalja el az alsó pozíciókat, érthetővé, legitimmé teszi a szimbolikus és anyagi javak áramlását, olyasmivé, ami a címzettek jussa, ami nekik jár, és amelyeket így nem szükséges ellentételezni. Ez a dinamika nagyon jól látható az itt bemutatott részletben, ahol a kárpátaljai tanárnő különösebb jövőbeli tettekre vonatkozó leköteleződés nélkül elfogadhatja a nagyértékű ajándékot, azzal a feltétellel, hogy az érdemességről szóló nemzeti elképzeléseket is melléteszi. Ez a diskurzív beágyazás ugyanakkor összhangban van a tanárnő saját identitásával, önértelmezésével, így az önbizalom és önazonosság erősítésével is jár.

A következőkben azt nézzük meg, hogy amennyiben a nemzeti megmaradás eszméinek megidézése elismerés-megvonással kapcsolódik össze, és így emancipatorikus potenciálja nem tud érvényesülni, milyen egyéb cselekvési lehetőségek, interpretációs eszközök állnak a támogatott rendelkezésére, hogy akár a szegénység- és civilizációs diskurzusok leértékelő, stigmatizáló hatását, akár a nemzeti megmaradás és a „mentés” elképzeléseinek kizáró, elnyomó potenciálját ellensúlyozni tudják.

A SEGÍTETTEK CSELEKVÉSI LEHETŐSÉGEI

Kérdésünk e fejezetben, hogy az elismerés-megvonás, a segítettek által átélt szegénység, tehetetlenség és frusztráció milyen cselekvési lehetőségeket nyitnak a segítettek számára. A különféle típusok tárgyalása során kiemelt figyelmet fordítunk arra, hogy a két jelentésréteg e lehetőségek tekintetében hogyan különbözik egymástól: milyen manőverezési teret enged a modernizációs diskurzus és mit a nemzeti megmaradás képzetrendszer.

Kilépés a támogatás helyzeteiből

A leértékelő, elutasító, megvető pillantásokra, vagy a támogatottak szempontjai, valósága iránti érzéketlenségre adott magától értetődő válasz lehet, ha a támogatott, vagy inkább potenciális támogatott, megelőlegezve a megalázó helyzeteket, elutasítja ezeket a találkozásokat – azaz nem vesz részt a programokban. Ez az elkerülő stratégia megjelenhet abban, hogy az aktuális interakciókat igyekszik a címzett minimalizálni, ahogy teszik ezt például – a magyar beszédet folyamatosan szemrehányón számon kérő András elől elbújó keresztgyerekek. De megmutatkozhat a teljes elutasításban is: abban, hogy azok az emberek, közösségek, akik a program által ajánlott erőforrásokra nincsenek ráutalva, elutasíthatják a részvételt. Egy erdélyi nagyváros elitiskolájának tanára budapesti osztálykirándulást szervezve a budapesti testvériskolai kapcsolatok megmozgatása helyett inkább egy hostelben szállásolta el a gyerekeket, csak hogy elkerülje ezeket a lehetséges megalázó helyzeteket, a „szegény rokon” pozícióját.

Mindennek a jótekonyság dinamikájában strukturális következményei is vannak. Az elmaradottságról, a szegénységről szóló diskurzus, vagy a jelentésalkotásból, a cselekvések közös konstrukciójából való kizárás, amely a nemzeti megmaradás diskurzusainak egyoldalú érvényesítésével jár, elismerés-megvonást eredmé-

nyez. Ezért csak olyan személyek vagy közösségek vállalják a benne való részvételt, akik a fölényes tekintet és a kizárás kockázata mellett is rá vannak utalva a részvétellel járó erőforrásokra. Ezáltal a szegénységről és modernizációról szóló diskurzus várakozásai az aktuális kapcsolatokban igazolódnak, újratermelve a strukturális, gazdasági, fejlettségbeli hierarchiáról szőtt elképzeléseket. E tendencia tetten érhető például abban, hogy mindhárom programban kistelepülések közösségei, falusi iskolák a támogatás címzettjei.

A stratégiai cselekvés lehetőségei és következményei

A keresztszülő program, a budapesti és a budaörsi program egyik legfontosabb következménye a támogatott gyerekek számára, hogy ezáltal lehetőséget kapnak nyaralásokon részt venni: Magyarországra, Budapestre, a Balatonhoz utazni. A mezőgazdaságból, alkalmi munkákból, vendégmunkából élő családokban élő gyerekeknek e gyereknyaralásokon kívül nem nagyon adatik ilyen utazás lehetősége. E nyaralások, táborok nem csupán a gyerekek pillanatnyi pihenését, szórakozását szolgálják: külön kutatás foglalkozhatna azzal, hogy van-e, és milyen hatása van a gyerekek mobilitási pályáira, jövőre vonatkozó perspektíváira, vágyaira, hogy egy nagyvárosban járnak, és hogy a fogadócsaládoknál hosszabb időt töltve bepillanthatnak a városi középosztályi életvilágokba. Emellett e programok kapcsolatokat és esetenként konkrét anyagi erőforrásokat is biztosíthatnak a magyarországi és budapesti továbbtanulásban. Az mindenesetre biztos, hogy a támogatottak közül sokan a mobilitási perspektíva tágításának és az erőforrásszerzésnek a kontextusában látják a programok jelentőségét. A budapesti programban a Kárpátaljáról, a magyar határ mellől érkező tanárnő saját tapasztalataként fogalmazza meg: *„a nyelvi része a csángóknak, és a [kárpátaljai] szórványból érkezőknek fontos. Nekünk sokkal inkább az, hogy egy másfajta tanulást jelent, Budapestet látják, a Balatont. Egy nagyon fontos ugródeszka, aki valamire vitte az életben, az mind volt anyanyelvi táborban: ügyvédek, zenészek. Itt látták meg, hogy ide lehet jönni, ki lehet mozdulni, hogy milyen lehetőségek vannak, tervezőnek tanulni, papnak. Sok itteni család is támogatja őket. Fogadó családok, vagy fogadó családok ismerősei évekig támogatnak sokszor egy-egy gyereket. Például azzal, hogy náluk lakhatnak.”* (Terepnapló részlet, lejegyzett beszélgetés) Erzsike néni, a budapesti vendégmunkát maga is kipróbáló moldvai házigazdám is elmondta, hogy mennyire szeretné, hogy lányának, Laurának is legyen nem csak névleges, hanem aktív, személyes kapcsolatot tartó keresztapja vagy keresztanyja, mert mint mondja: *„ha Magyarországra akar jönni Laura, akkor valahol ülni kell.”* A magyar nyelvű iskoláztatás mellett, azzal szorosán összekapcsolódva ezek a programok tehát hozzáférést biztosítanak a mobilitás speciális csatornához – a magyar nemzetállami térben megnyíló mobilitási lehetőségekhez. (A csángók kapcsán lásd Kiss 2005)

A fenti elismerés-megvonási helyzetek tehát jelentős mértékben azért jöhetnek létre, mert olyan erőforrások áramlanak a jótékonyságban, amelyek miatt mégis érdemes ezeket a kényelmetlen és gyakran megalázó helyzeteket, vagy legalábbis azok kockázatát elviselni. E hatalmi alárendeltségeket a támogatók oldalán megjelenő fegyelmező tekintet is építi: a programokban a segítségre méltóságot gyakran expliciten a támogatottak viselkedésének bizonyos módjához kötik. A nemzeti diskurzusok viszonyában a biologizáló, származási elképzelés mellett érvényesül egy másfajta nemzet-fogalom, amely az egyéni választást, és annak morális tartalmát hangsúlyozza. Eszerint azok a gyerekek vagy felnőttek érdemesek a támogatásra, akik identitásukat az előírt forgatókönyvek szerint mutatják be, a nemzeti hagyományőrző gyakorlatokat felmutatják, és tágabban, az intézményes választásaik – leginkább a magyar nyelvű iskola választása – a nemzeti szempontokat tükrözik. Vagyis az érde-

mességet e helyzetekben nem egy esszenciális, absztrakt magyarság szolgáltatja, hanem a magyarnak lenni szándéka, a magyarság választása, akarása. Az, ahogy e gyakorlatokat, a magyarság iránti vonzalmat, szándékot, elköteleződést bizonyító morális cselekvéseket a támogatók fellelni igyekeznek, ahogy a támogatottakat e célból fürkészik, és megismerni próbálják, e viszonyt a pásztori hatalommal rokonítja. A támogatások, adományok ugyanakkor a fegyelmezés eszközeivé is válnak, amennyiben a helytelen viselkedés esetén azok megvonásával fenyegetik a támogatottakat.

A támogatottak igazodása a támogató elképzeléseihez stratégiaként osztályozható, amennyiben a részvétel kifejezetten az elvárt haszonhoz kapcsolódik, miközben a segítség feltételét jelentő szerepet a segített távolítja magától. És azonosulásként, ha e szerepek a támogatott személyes identitásába is beépülnek, akár lokálisan, a segítő helyzetben, akár tartósabban, a „nyereségektől” függetlenül, a támogató fegyelmező tekintetétől távol is megjelennek. A stratégiai cselekvések közé tartoznak azok a helyzetek, amelyekben a támogatott nem csupán elviseli az idegennek érzett támogatott szerepet, hanem ő maga kezdeményezi, az erőforrások megszerzése céljából. Ezek olyan cselekvések, amelyekben a támogatások lehetséges címzettjei magukat a támogató számára vonzóként, a támogató perspektívájának, osztályozási rendszerének megfelelően igyekeznek megjeleníteni. És ezt látjuk a következő terepnaplórészletben, ahol László keresztgyerekének szomszédja küzd az érdemességért és támogatottságért. A beszélgetés előtti napon László több zsáknyi ruhát hozott keresztgyerekének és családjának, a szomszédban élő asszony is megpróbál ilyen adományhoz jutni. *„A kapu mellett beszélgetünk. Viccelődve mondja, hogy gondolta ő is beiratkozik a magyariskolába, hogy Laci bácsi neki is hozzon ruhákat. (...) Feszélyezi, ahányszor magyarul megszólal, de mindig azzal zárja, hogy na ugye, hogy ő is tud magyarul beszélni. Egy idő után már-már agresszívnak tűnik, ahogy ezt ismétletgeti. (...)”*

Az identitások stratégiai működtetésének (és a nemzeti esszenciát fürkésző támogatói tekintetek halmozódásának) egy látványos helyzetéről számol be az egyik kárpátaljai szórványból érkező kísérő. A tanárnő nevetve meséli: *„Egy magyar nyelvi vetélkedő első három helyezettje kapott egy nyaralást a Balatonnál. Mikor odautaztak, akkor derült ki, hogy magyarországi ruszinok szervezték. «Nagyon örültek nekünk, mert hogy mi tudunk ukránul, ruszinul. Na, ott nem volt baj, hogy egymás közt ukránul beszélnek a gyerekek.»”* (Budapesti program, lejegyzett interjú, terepnapló.) A magyarságmentő diskurzusba illeszkedő programokból egy váratlan fordulattal egy ruszin kisebbségi diskurzusba kerülnek át. Alkalmazkodnak a megváltozott elvárásokhoz, ugyanakkor a kontraszt a reflexió és a diskurzusoktól való távolságtartás, a diskurzusok kimozdításának pillanatait is szüli. Maguk a támogatott gyerekek mindeközben a nyaralás lehetőségeit keresik, a nemzeti jelentések másodlagosak: *„ott, [a magyarországi ruszinok által szervezett táborban] szebben voltunk, mert ott a tábor a tó partján volt”* – mondja az egyik kisfiú, aki mindkét helyet megjárta.

A támogató által elvárt szerep kiteljesítése ugyanakkor nem csak egy költség–haszon elemzés modelljét követő stratégia. Fent már bemutattuk azokat a helyzeteket, amelyekben az elvárások és a támogatottak kollektív identitása összhangban voltak egymással. Egy harmadik típust képviselnek az azonosulás folyamatai. Amennyiben hosszabb távon vesz részt ilyen jellegű programokban, a támogatott sokszor azonosulni kezd az elvárt szereppel, magát ezen keresztül érti meg – és esetleg nem csak a támogató interakciókban, hanem a jótékonyági tereken kívül is. Számos helyzetben a támogatottak magukat az interjúhelyzetben a nemzeti keret előírásai

szerint mutatták meg. „Cristina kicsi korától ment magyarórára, mikor kérdezem, hogy miért, akkor magától értetődősséggel mondja, hogy «magyarul beszélek, magyar vagyok, csángó magyar. Csak a barátokkal beszélek románul, ha olyan van, aki nem jár magyarórára. Egyébként a családban magyarul beszélünk.» Mindezt úgy mondja el, hogy én kerülöm, hogy a nyelvhasználatról kérdezzek.” (Terepnapló részlet, lejegyzett interjú.) Mivel azonban beszélgetőtársaimmal szinte kizárólag felületes ismeretségeket kötöttünk (kivéve Erzsike nénit, aki két alkalommal is szállásadómmá vált), és vélhetően beszélgetőtársaim engem a magyarországi jótékonykodók világához soroltak, így – intim kapcsolatok hiányában – nem tudhattam meg, hogy ez egyfajta homlokzat fenntartása kizárólag a program és e világ felé, vagy mélyebb, e tereken túlnyúló következményei is vannak.

A nemzeti megmaradás diskurzusával ellentétben a civilizációs diskurzus jóval kevésbé vált ki stratégiai cselekvést e programokban. Nem nagyon látunk példát arra, hogy a szegénységgel összefonódó kulturális lemaradás különféle szerepeit a támogatottak szándékosan felerősítsék, magukra vennék, azért, hogy ezzel a támogató szándékot elmélyítsék. A civilizációs lejtő diskurzusát nem csak e program idézi meg ezekben a találkozásokban, az a helyi életvilágokban egyébként is jelen van, a falu–város, kelet–nyugat, múlt–jövő, szegény–gazdag dichotómiák egymásravezülésével szervezi az emberek és közösségek énképét. A lemaradás, fejletlenség, civilizálatlanság fenyegetése sokkal mélyebben érinti a támogatottakat, semhogy az anyagi nyereség reményében racionális kalkulálva megkockáztatnák e szerepek ideiglenes felvételét. Sőt, ennek ellenkezője működik: a gyerekek és családjaik minden erejükkel igyekeznek a támogatók felé saját civilizáltságukat megmutatni. Éppen ezért tud a „lefele néző” – akár sajnálkozó, lenéző, esetleg viszolygó támogatói tekintet annyira sebezni, az elismerés-megvonás ilyen drámai pillanatait okozni. A civilizációs diskurzus tehát sokkal inkább az azonosulás pillanatait hozza létre, a stratégiai cselekvést jóval kevésbé.¹²

Foucault óta jól tudjuk, hogy a diskurzív hatalom működését jóval könnyebb az ellenállás pontjain megtalálni és megmutatni. A következőkben ezekre a pontokra irányítjuk a figyelmünket.

A nemzeti megmaradás diskurzusainak elakasztása

A budapesti programban is előfordul, hogy a kárpátaljai szórványból, Moldvából magyarországi táborokba érkező gyerekek ukránságukat, románságukat támogatóik felé látványosan és feltűnően mutatják meg. Főként azonban a keresztszülő programban jellemző stratégia, hogy a támogatottak, elsősorban a támogatott gyerekek felnőtt családtagjai expliciten kinyilvánítják, hogy a nemzeti „megmaradás” és „mentés” diskurzusait nem tartják magukra érvényesnek. Míg a civilizációs diskurzus által mozgósított és kiosztott pozíciókat ilyen módon nem kérdőjelezzik meg (ahogy azt fent is láttuk, csak később, másokkal folytatott háttérbeszélgetések-

¹² E két tendencia finom szétszalazását (akár a nemzeti, akár a civilizációs diskurzusokban) nem csak a módszertani korlátok nehezítik, hanem az is, hogy noha e két működés, a stratégiai cselekvés és azonosulás analitikusan szétválaszthatóak, empirikusan szorosan összefonódnak. A nevelés és a szocializáció során az egyének kezdetben viselkedéseket, gyakorlatokat sajátítanak el, hogy a jutalmakat megszerezzék, a büntetéseket elkerüljék – azaz stratégiai cselekvésekkel követik az elvárásokat –, hogy hosszas gyakorlás után e viselkedések, gyakorlatok, szerepek lassan internalizálódnak, belsővé válnak. A fent leírt elismerés-megvonás különféle fenyegetései néhol a támogatók által tudatosan választott nevelési helyzetek, máskor nem tudatosan jönnek létre, de akkor is van nevelő hatásuk. Jelen kutatás kifejezetten a támogató–támogatott találkozásokra, az interakciós térre fókuszált a támogatott egyénekre, közösségekre gyakorolt hosszútávú változásokra kevésbé. A programok működésének e nevelő-szocializáló hatása egy óriási kérdéskör, amelyet egy következő, jelenlegnél hosszabb távú, és a támogatott közösségek mélyebben megértő kutatás feladata. (Kapcsolódó szociolingvisztikai kutatásokért lásd: Bodó–Zabolai 2016)

ben), a magyarságról, a magyar nyelvű oktatásról, a magyar nyelv egyházi használatáról vallott elképzeléseiket sokan megosztják a keresztszülőkkel, önkéntesekkel, támogatókkal.

Számos beszélgetés indult azzal, hogy a keresztyerek vagy családtagjai saját „oláh” identitásukat, román nyelvhasználatukat kezdték hangsúlyozni. Egy keresztyerek, Anca édesanyja az általam készített interjú elején, kérdés nélkül tereli a szót az identitásra, igyekszik nekem az etnicitás helyi jelentéseit megvilágítani. Elbeszéléséből az is látszik, hogy ez nem egy kivételes beszédhelyzet számára.

“Ezt még mondtam, nem leszünk soha magyar magyarok. Nem is vót nekünk, az öregektől, akár ennyit tudjunk mink es. Mert nem szép, mink.

K: Mért mondja, hogy nem szép.

V: Hát mink egyszer ha oláhok vagyunk, oláhuul éltünk, oláhuul születtünk, oláhok vagyunk. De ez es a nyelv, ha megvan egyszer ez a magyar csángó nyelv, ezt es lehet beszéljük mint akármilyen nyelvet nem? Én es hát tudjam az englezát, tudjam a francezát, hát nem? Ez es olyan, ez a második nyelv.”

Moldvai vendégfogadóm, Erzsike néni hasonlóképpen reagál, amikor az utcán hazafelé tartva az éppen véget ért miséről kérdezem. A kérdést ártatlan beszélgetés-kezdeményezésnek szánom, ő azonban – vélhetően korábbi tapasztalatai alapján – a mise román nyelvét támadó, a magyar nyelvű mise mellett kardoskodó propagandát ért ki belőle. Egyből védekezni kezd, hogy „neki bizony tetszett”, „mert hát ilyen, itt így van, és ez így van jól.” Ezekben a helyzetekben a támogatottak elébe mennek az elismerés-megvonás és a cselekvés-korlátozás, nyomásgyakorlás helyzeteinek. E pillanatok egyrészt teszhelyzetekként értelmezhetőek, amelyek már az interakció kezdetén aszerint osztályozzák a keresztszülőket, támogatókat, hogy jelenlétük mennyiben fenyeget a nemzeti megmaradás diskurzusainak megjelenésével és elismerés-megvonással. E teszhelyzetek a bizalom megteremtésének közvetlen eszközei tehát.¹³ Másrészt ezek a gesztusok közvetlenül kívánják alakítani, befolyásolni a keresztszülők és támogatók elképzeléseit, a nemzeti megmaradás képzetrendszerét háttérbe szorítani.

Az érdemesség megteremtése a vendéglátáson és a turizmuson keresztül

A támogató–támogatott találkozások, amennyiben az utóbbiak otthonában jönnek létre, általában együtt járnak a támogató megvendéglésének gesztusaival, vagy elszállásolásának gyakorlataival. A vendéglátás egy megfelelő eszköz, hogy az elismerés-megvonás ellenében hasson, annak különféle formáit hárítsa. Egyrészt a szegénység és civilizálatlanság leértékelő pillantásait lehet általa a tisztelet és elismerés helyzeteibe átfordítani. Másrészt arra is alkalmas, hogy a támogatás aszimmetrikus relációit egy szimmetrikus csereviszonyként láttassa. Harmadrészt ezáltal módot ad arra is, hogy a jótékonyág helyi viszonyokat ignoráló, a támogatottaknak idegen jelentéseit – így a nemzeti megmaradás és nemzetmentés diskurzusait – elfedje.

A következő történetet a moldvai Marika néni meséli el, aki az Erdélyből érkező Tündét és budapesti Ilonkát rendszeresen, évente többször is otthonában szállásolja el. A vendégek egyike sem hivatalos keresztszülő, mégis ilyen jellegű a kapcsolat Marika nénivel: rendszeresen különféle ajándékokat és pénzadományokat küldenek Marika gyerekeinek. A következő részletben Marika elmeséli, hogy a falujukba érkező vendégek hogyan

¹³ Ahogy azt a fentiekben is hangsúlyoztuk, ezek a helyzetek a csángóknak nem csupán a helyi szempontok érvényesülésének a pillanatai, hanem a magyarsághoz kapcsolódó civilizálatlanság pozícióival való implicit küzdelem terei is egyben.

találták meg őt, mint vendéglátót, és a kezdeti jó élmény hogyan vált egy tartós kapcsolat alapjává.

„S kérdi Tünde [Ilonkától], hogy maga hol esett [melyik háznál alszik] Ilonka néni. S mondta, hogy ne, egy jó helyt, jó helyre estem, erőst szeretem. Este eljöttek, későn jöttek, olyan tizenkettő[kor], akkor jöttek el. Mondom éhesek-e. Azt mondja, igen. Mondom mit esznek, azt mondja, hideg ételt, na mondom jó. Annyit kacagtunk azon az este, erőst tréfásak. S aztán Ilonka néni elévette a pálinkát, bort, annyit kacagtunk, (...) Kitettük az asztalt, s erőst gyűltünk. Édesanyám es eljött, sógorasszonyom es eljött, a verisorám [unokatestvérem] es. Azt mondja Tünde, te, azt mondja Ilonka néninek, mondd meg Marikának, nem engedi-e, hogy menjek én is hezza, lássam meg. S mondom igen. Mondom minek ne jöjjön, hát jöjjön. Na eljött, neki es tettünk ételt, kacagtunk, tréfálkoztunk. Másik esztendőben jön Tünde, mondja, hogy hát, akárhová menjen, én ide jövök. Én máshova nem megyek. Mondom gyere, Tünde. S most minden esztendőben ide jön.” (Marika néni)

A részletből kiolvasható, hogy Marika számára a támogatókkal való szoros kapcsolat a vendégeskedés nyomán jött létre, és saját vendégfogadói érdemei indokolják. E vendégeskedési viszony és az így létrejövő szoros kapcsolat mellett a támogatás másodlagos, e vendégfogadói–vendégeskedési viszony következménye.

A keresztszülő programban az adományozás és jótékonykodás hierarchiákra támaszkodó, azokat újjáépítő viszonyainak így egy speciális újraértelmezési lehetősége adódik. Gyerekeik keresztszüleit, és rajtuk kívül különféle más támogatókat – többnyire fizetség ellenében – vendégül látó nők számára e találkozások a falusi turizmus gyakorlataivá lesznek. A közvetlen anyagi erőforrásokon túl e kapcsolatok a támogatási viszony átértelmezéseiként, átkeretezéseiként is szolgálnak. A jótékonyosság helyett egy olyan cserejellegű viszonyban helyezik el ezeket a kapcsolatokat, amely a szegénység, szükség alárendelt pozícióit eltörli, és helyette „vendéglátó” érdemek szerint osztja ki újra. Ebben az újraértelmezett viszonyban a vendéglátás már nem csak egyéni érdem, hanem egy kollektív (a helyi közösséget jellemző) érdemesség alapjává lesz: *„Azért jönnek, mert itt jó emberek laknak. Szívesen vannak itt, jól fogadjuk őket, hogy jól érezzék magukat. Úgy kell viselkedni a vendégekkel. Hogy ne beszéljen az ember túl sokat, de keveset sem. Nálam jól érzik magukat. S azért is jönnek, mert itt vannak a manastireák [ortodox kolostorok], s jönnek megnézni.” (Erzsike néni)*

Miközben az interjúkat készítettem, amelynek a témáját – a keresztyerek-keresztszülő kapcsolatot – igyekeztem erősen hangsúlyozni, folyamatosan érezhető volt, hogy interjúalanyaim, a keresztyerek szülei számára a beszélgetés tétje a falusi turizmus: interjúalanyaimat a vendégekkel átélt tapasztalatok foglalkoztatták, és az érdekelte őket, hogy a beszélgetésünk milyen eséllyel hoz esetleg további vendégeket a házhoz. A vendéglátás egyszerre volt számukra pénzbevétel forrása és elismerésforrás, az identitás, önbizalom egy fontos építőköve.

Ez az anyagi és szimbolikus erőforrásokat biztosító stratégia valószínűleg egy szűk réteget érint: azokat, akik a magyar oktatási programban a helyi magyartanárokhoz közel álltak, szövetségként segítették őket a magyarságmentő diskurzusba írt programok lebonyolításában (magyarországi támogatók fogadásában), és közben elég tehetősek ahhoz, hogy a magyarországi vendégeket otthonukba fogadni tudják. Ez utóbbi, az anyagi helyzet jelentősen behatárolja, hogy kik tudják a vendéglátást a leértékelő diskurzusok és a cselekvéstervek aszimmetriái ellenében, ellenállási stratégiaként használni. Ki az, akinek lakáskörülményei és anyagi helyzete megengedi, hogy étkezést és szállást biztosítson a támogatóknak, és ki az, aki rövid látogatásokra fogadja csak

a látogató keresztszülőket, önkénteseket. Marika beszámolója a székelyföldi és magyarországi vendégek, barátok, támogatók látogatásáról szemléletesen bemutatja ennek a működését:

„Aztán elmentünk, jártunk a falukba, itt a csángó falukban, kereken. Mentünk reggel, mondom Margit néninek [a magyarországi vendégnek], együnk. Nem eszem azt mondja, most nem kell reggel jókor [korán]. Na jó, azt mondja, van egy faluban az ő keresztleánya, elmentünk, olyan egy kicsike házacska, sok gyerek, erőst szegények voltak. Mondták aztán [a keresztgyerek szülei a vendég keresztanyának és a vele utazó Marika nénihez], hogy na adjunk egy szukot [üdítőt], valami prazsiturát [süteményt], egyenek. Azt mondja Margit néni [utána]: «Mit egyél, hát ott van, annyi a gyermek, még edd meg azt es. Nem.» Úgy kicsinyezték a parát [pénzt], hogy vegyenek, adjanak nekünk szukot, s adjanak nekünk együnk, nem ettünk. Tünde, Margit néniel ahol megálltak, és kicsit gazdagabbak voltak, ott adtak ennink. Mikor jöttünk haza, az úton, azt mondja Margit néni [nekem]: «Marika, hogy nem tettük fel a fazak galuskádat a masinába [autóba] úgy ehetném, úgy ehetném.» Na aztán hazajöttünk, ettünk, (...), mert vagyon galuska, hálisennek egy fajka, galuska, s leves, hidegétel, vettem mindent, kaiser [sonkát], tirnat [sajtot], hoztak ők es, s vettem én es. Három napot, annyit ültek. Mentek vissza. Mikor jönnek úgy örvendünk, mikor mennek úgy sírunk.”

Az interjúrészletből jól látszik, hogy a helyi gazdasági státuszhierarchia hogyan kapcsolódik össze a vendégfogadással és az elismerésért folytatott küzdelmekkel. A moldvai, jó vendégfogadó hírében álló Marika néni elkíséri vendégét több támogatott családhoz a közeli falvakba. A beszámolójából kiolvasható a vendégfogadás szándéka a segített családok részéről, és az is, hogy a szegénység ezt hogyan nehezíti, sőt lehetetleníti el. Az utazás során ugyanakkor Marika a magyarországi Margit szemszögéből látja e találkozásokat. Az ő tekintetén keresztül, a többi helyi vendéglátó ellenében jön létre az elismerés tapasztalata: a vendégség tapintatos viszszautasításának és elfogadásának különbsége, és a primér testi és érzelmi állapotok, az éhség és a jóllakás, valamint a szívfájdalom és a jókedv kontrasztja módot ad arra, hogy önmagát „jó vendéglátóként” tapasztalja meg és így önbecsülését megerősítse.

ÖSSZEFOGLALÁS

A bevezetőben áttekintettük, hogy korábbi kutatások hogyan vizsgálták „alulról”, a segített tapasztalatain keresztül a civil segítő cselekvések résztvevői közt feszülő hatalmi viszonyokat. A civil társadalom és a nonprofit szektor pozitivistá szociológiai és politológiai leírásai nem érintik a segítő-segített viszony hatalmi vonatkozásait, és nem tárgyalják a segítség elfogadásának a tapasztalatait. Amennyiben tudnak róluk (a Bourdieu-re épülő elemzések), empirikusan mégis főként a jótékonykodók életvilágát elemzik. A nemzetközi fejlesztés és humanitárius segítségnyújtás NGO-kat elemző antropológiai és etnográfiai leírásai – a peremre szorult csoportokkal szolidarizálva – a segítő-segített hatalmi működéseket, és benne a segített szubjektív tapasztalatát, és az alárendeltséget központi témájukká teszik. Ezek az elemzések a diskurzuselemzés és a társas konstruktivizmus megközelítéseit elegyítik különféle arányban, hogy – makroszinten – a különféle diskurzív hatalmi struktúrák újratemelődését, vagy kevésbé determinisztikusan – mikroszinten –, a gyengébb pozícióból is formálható, alakítható jelentések, tudások működését bemutassák.

E cikkben a segítő interakciók elemzésében mindkét megközelítést használtuk: egyrészt a diskurzusok működését is vizsgáltuk, azt, ahogy egy hatalmi teret kifizítenek ezekben a segítő interakciókban. Másrészt

fontosnak tartottuk bemutatni, hogy e hatalmi terekben milyen válaszlehetőségek, cselekvési lehetőségek nyílnak a segítették számára, a jelentések alakításának, átírásának milyen módozatai születnek meg. Mindezek mellett ugyanakkor szerettünk volna a segítő–segített viszonyrendszerrel egy olyan közelképet készíteni, amely a hatalmi viszonyok működését a mikro-interakciókban, a segítették átélt érzelmein keresztül ragadja meg. A honneth-i elismerésfogalom használatát e cél érdekében a hatalmi viszonyok egy olyan mércéjeként alkalmaztuk, amely a hatalmi viszonyokat úgy teszi kritika tárgyává, hogy az autonóm szubjektum konstitúcióját, a segítő interakciókban átélt szenvedést és az érzelmeket állítja középpontba. Az empiriát e modell segítségével világítottuk át, azt remélve, hogy a segítési helyzetek, interakciók mélyebben megérthetőek, ha elismerésért folytatott küzdelmekként is tekintünk rájuk.

Mindezt a civil szerveződések egy speciális terepén belül vizsgáltuk. Olyan jótékonyági programokat kerestünk, amelyekben a magyarságról szóló nemzeti eszmerendszer, és azon belül az anyaország kisebbségi magyarok iránti felelősségének diskurzusai központi szerepet kaptak. A kisebbségi magyarok támogatásáról szóló nyilvános diskurzusok kettős rétegzettségéből indultunk ki. Ez egyrészt azt az elképzelést jelenti, hogy a szomszédos országokban (főként Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában, Szerbiában) élő magyarok nemzeti identitásukban, a magyar kultúra és közösség megőrzésében az asszimiláció és a többségi társadalmak és állam által fenyegetve vannak, hősiiesen, aktívan küzdenek ezekért az értékekért, amely küzdelemben az anyaország őket támogatni köteles. Másrészt a támogatás ideológiai háttérében megtalálható egy civilizációs diskurzus, amely egy idealizált „Nyugathoz”, és így egy „nyugatibb” Magyarországhoz képest is e kisebbségi magyar társadalmakat – gazdasági, politikai, kulturális – fejlettségben szegényebbnek, alsóbbrendűnek, elmaradottnak tételezi. Az anyagi erőforrások különbségei, valamint a szimbolikus hierarchiák e különböző dimenziói jelölik ki azt a teret, amelyben e jótékony interakciók megszerveződnek.

Azt találtuk, hogy az elismerés egy formája, a honneth-i szolidaritás az általunk vizsgált támogató–támogatott interakciók központi tétje. E találkozási helyzetekben e szolidaritás megvonásának két fő formája rajzolódik ki. A jótékonyág ideológiai háttérében a civilizációs diskurzusok egy hierarchiát állítanak fel, amely a támogatottakat e hierarchiák mentén kevésbé értékesnek ítéli. A Másság e leértékelő gesztusait a címzettek is érzékelik, e találkozási helyzetekben a szégyen, zavar, frusztráció bénító érzéseit élik át. A szolidaritás-megvonás egy másik forrása, ha a segítség diskurzusainak kollektív, címzettekre vonatkozó kategóriái ugyan felértékelik őket (a támogatást kezdeményezők szemében), de ezt a felértékelést a címzettek nem akként értik, mert e találkozási helyzetekben önazonosságuk – akár egyénként, akár közösségként – nem e kategóriák szerint szerveződik. A jótékony interakciókat ilyenkor a támogatott által nem osztott és ismert elvek, célok, gyakorlatok szervezik, így azok episztemológiai erőszakként írhatóak le. Ez történik akkor, ha a támogatók olyan közösségekkel kerülnek kapcsolatba, akik számára a jótékonyág diskurzusainak nemzeti, magyarságmentésről szóló rétege így működik, nem tud a szolidaritás mint elismerés alapjává válni.

A támogatás címzettjei, akik nem fogadják el az elismerés-megvonás e helyzeteit, vagy azok fenyegetését, például mert anyagilag nincsenek olyan mértékben ráutalva a segítségre, kilépnek e relációkból. A támogatás címzettjei közül azok maradnak a programban, akik az elismerés-megvonás e különböző formáit, helyzeteit, veszélyeit részben elfogadják, cserébe azokért az anyagi erőforrásokért, amelyek így a jótékonyág során

eljutnak hozzájuk. Az elismerés-megvonás és fenyegetettség elviselése mellett ők ugyanakkor az elismerésért is küzdenek.

Az elismerésért való küzdelem egyik formájában úgy próbálnak a támogató szemében „érdemessé” válni, hogy a támogatók értékesség-hierarchiáit nem kérdőjelezzik meg. A támogatottak a civilizációs lemaradás, fejletlenség pozíciója ellen nem csak a jótékonykodó tekintet ellenében küzdenek, hanem a fejlődés, modernizáció mindent átható diskurzusa nyomán a helyi életvilág is ezt várja el tőlük. A nemzeti diskurzusok differenciáltabban működnek: másképp ahol a magyarság megmaradásának a diskurzusai releváns, létező értelmezések, és azokban a nyelvváltó közösségekben, ahol nem ismerik ezeket, vagy nem releváns számukra. A nemzeti azonosságról, magyarság megmaradásáról szóló jelentésréteg hangsúlyozása azokban a támogatott közösségekben, ahol ezt ismerik, alkalmas volt, hogy a civilizációs diskurzusok működését tompítsa, elfedje, az elismerés viszonyait megteremtse. Amennyiben nem ismerik a nemzeti veszélyeztetettség és megmaradás e diskurzusait, a támogatottak közül sokan átveszik e diskurzusokat, belenevelődnek ezekbe – e hosszabb távú szocializációs folyamatokat csak felületesen érintettük, feltárásuk e cikk keretein túlnyúlik.

A támogatottak ugyanakkor az elismerésért harcolva nem csak igazodnak a támogatók perspektívájához, hanem alternatív értelmezési kereteket is megpróbálnak létrehozni e találkozások számára. Ilyen ellenállási stratégia a nemzeti diskurzusok explicit megkérdőjelezése. És ilyen eszköz a magyarországi támogatók vendéglátása, elszállásolása, amely a szolidaritás és önbecsülés alternatív tereit hozza létre, akár a civilizációs akár a nemzeti megmaradást hangsúlyozó diskurzusokkal szemben.

Ahogy a fenti interjúrészletekben is láttuk, az elismerés-megvonás veszélyeit a segítő-segített viszonyokban a személyes közelség, bensőségesség, intimitás kialakítása is hárítja. Az intimitás viszonyai közt a hivatalos támogató diskurzusok jelentősége csökken, a támogatók empatikus odafordulása által a támogatottak életvilága feltárul, hogy – legalábbis a támogató-támogatott diadikus viszonyokon belül – helyet adjon az utóbbiak szempontjai, tudása érvényesülésének. E személyes közelség kialakítása, működése, a tudásokra gyakorolt fel forgató hatása azonban egy külön cikk témáját alkotja majd.

Végezetül kiemeljük, hogy az esettanulmány a honnethi elismerésemélet továbbgondolását is lehetővé teszi, többféle irányban. Az elmélet egy paradoxont rejt magában, amennyiben az elismerésmegvonás pillanatai egyszerre okozzák az autonóm cselekvés lehetetlenségét, elakadását, valamint az elismerés-megvonás tudatosulását és elismerési küzdelmek elindítását.¹⁴ A tanulmányban e paradoxonra, a két fázis határait, átmenetére kevésbé térünk ki. Ugyanakkor a stratégiai cselekvések bemutatásával kitágítottuk azt a teret, amely a bénultságot az explicit elismerés-küzdelmekkel állította szembe. A jótékonyosság címzettjei a rájuk irányuló elvárásokhoz stratégiaileg is alkalmazkodhatnak, az identitások helyzetekhez kötött változékonyságát használva. Ennek a stratégiai önmegjelenítésnek ugyanakkor korlátai vannak. Az identitás azon elemei instrumentálizálhatók az erőforrásokért és elismerésért folyó küzdelmekben, melyek nem annyira fontosak a cselekvők számára, mivel ehhez azok szereptávoáltására van szükség (pl. felölteni egy népviseletet). Minthogy a kiemelt jelentőségű identitáselemeket nem tudja távolítani a cselekvő, így azok az elismerésküzdelmek tétjeiként jelennek meg (az általunk vizsgált közösségek mindegyikében ilyen volt a civilizációs státusz).

¹⁴ Részletesebben e paradoxonról lásd Sik 2012, 207. o.

Az esettanulmányban olyan helyzeteket vizsgáltunk, amelyben nem egy előre adott közösségen belül jön létre küzdelem az elismerésért, amiből Honneth kiindul, hanem anyagi ráutaltságok által létrejövő kapcsolatok terében. Honneth továbbá nem tetszőleges közösségekből indul ki, hanem tipikusan (nyugat-)európai nemzetállamokról gondolkodik – míg az általunk vizsgált terep transznacionális hálózatokról szól kelet-közép-európai kontextusban. Mindezek fényében az esettanulmány felismeréseit érdemes lehet áttekinteni annak a vitának a tükrében, amely arra kérdez rá, hogy az elismerélméletek hogyan alkalmazhatóak posztkoloniális és posztszocialista viszonyokra és az azt jellemző anyagi-hatalmi egyenlőtlenségekre. Ez azonban túlmutat a jelenlegi írás keretein, egy következő elemzés témáját alkotja majd.

HIVATKOZÁSOK

- Anheier, H. K. (2005) *Nonprofit Organizations: Theory, Management, Policy*. London–New York: Routledge.
- Bárdi N. (2013) Different Images of the Future of the Hungarian Communities in Neighbouring Countries, 1989–2012. *European Review*, 21, 530–552. <https://doi.org/10.1017/S1062798713000525>
- Bodó Cs. (2012) Language socialisation practices in Moldavian bilingual speech communities, In Peti L. – Tánccos V. (szerk.) *Language Use, Attitudes, Strategies: linguistic identity and ethnicity in the Moldavian Csángó villages*. Cluj-Napoca: The Romanian Institute for Research on National Minorities, 31–49.
- Bodó Cs. – Zabolai M. E. (2016) A csángó műrokon és a keresztanya: Nem és nemzet a moldvai magyar nyelv revitalizációs programjában. *Társadalmi Nemek Tudománya*, 6.1., 159–180.
- Bourdieu, P. (2002) *A gyakorlati észjárás – A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Caillé, A. (2000) *Anthropologie du don. Le tiers paradigme*. Paris: Desclée de Brouwer.
- Douglas, M. (1989) Foreword: no free gifts. In Mauss, M. *The gift: the form and reason for exchange in archaic societies*. London: Routledge, ix–xxiii.
- Escobar, A. (1995) *Encountering development: the making and unmaking of the Third World*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Fassin, D. (2012) *Humanitarian Reason: A Moral History of the Present*. Berkeley: University of California.
- Feischmidt M. (2005) A magyar nacionalizmus autenticitás-diskurzusainak szimbolikus térfoglalása Erdélyben. In Feischmidt M. (szerk.) *Erdély-(de)konstrukciók. Tanulmányok*. Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs, 7–32.
- Ferenc V. (2013) Nyelvet tanulni, továbbtanulni, „létesülni” – többségi iskolaválasztási stratégiák Beregszászban. *Kisebbségkutatás*, 4, 98–121.
- Ferenc V. Séra M. (2012) Iskolaválasztás Kárpátalján, *Kisebbségkutatás*, 3, 473–513.
- Foucault, M. (1998) A diskurzus rendje. In *A fantasztikus könyvtár*. Pallas Stúdió – Attraktor Kft. Budapest.
- Fraser, N. – Honneth, A. (2003) *Redistribution or recognition? A philosophical exchange*. London: Verso.
- Hilhorst, D. (2003) *The real world of NGOs: Discourses, Diversity, and Development*. London, Zed Books.
- Honneth, A. (1992) Integrity and Disrespect, Principles of a Conception of Morality Based on the Theory of Recognition. *Political Theory*, VI. 20, No. 2, 1992, 187–201. <http://dx.doi.org/10.1177/0090591792020002001>
- Honneth, A. (1995) *The struggle for recognition: the moral grammar of social conflicts*, Cambridge, Mass: Polity Press.
- Ilyés S. – Peti L. – Pozsony F. (2008) (szerk.) *Lokális és transznacionális csángó életvilágok*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.
- Ilyés Z. (2005) Szórványkutatás, szórványértelmezés. Megjegyzések a Kárpát-medence szórványközösségeinek társadalomtudományi vizsgálatához, *Magyar Tudomány*, 2 145–155.
- Kapoor, I. (2005) Participatory Development, Complicity and Desire. *Third World Quarterly*, 26.8 (2005): 1203–1220. <http://dx.doi.org/10.1080/01436590500336849>
- Kiss T. (2005) Csángók és perspektívák. *Erdélyi Társadalom*, 3/1. KJNT, Kolozsvár, 129–155. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf442.pdf
- Komter, A. (2005) *Social Solidarity and the Gift*. New York: Cambridge University Press.
- Kürti L. (2002) *The Remote Borderland. Transylvania in the Hungarian Imagination*. State University of New York Press, New York.
- Lajos V. (2012) A nemzeti eszme és a moldvai csángók életvilága. In Bárdi N. – Tóth Á. (szerk.) *Egyén és közösség: Tanulmányok*. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 411–430.
- Latour, B. (2005) *Reassembling the Social: an Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Clarendon.
- Lazzeri, C. – Caillé, A. (2006) Recognition Today The Theoretical, Ethical and Political Stakes of the Concept. *Critical Horizons*, 7:1.
- Long, N. (2001) *Development Sociology, Actor Perspectives*. Routledge.
- Melegh A. (2006) *On the East/West Slope. Globalization, Nationalism, Racism and Discourses on Central and Eastern Europe*. CEU Press, New York, Budapest.
- Mosse, D. – Lewis, D (2006) *Development Brokers and Translators – The Ethnography of Aid and Agencies*. Bloomfield: Kumarian.
- Papp Z. A. (2012) Az iskolaválasztás motivációi és kisebbségi perspektívái. *Kisebbségkutatás*, 3, 399–417.

- Papp Z. A. (2013) Többségi nyelvű iskolaválasztás kisebbségben, avagy a PISA-adatoktól a Kárpát-medencei diskurzusokig. *Kisebbségkutatás*, 4, 7–17.
- Peti L. (2006) A csángómentés szerkezete és hatásai az identitásépítési stratégiákra. In Jakab A. Zs. – Szabó Á. T. (szerk.) *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. KJNT, Kolozsvár, 129–155.
- Putnam, R. (2000) *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Redfield, P. (2013) *Life in Crisis: the Ethical Journey of Doctors without Borders*. Berkeley: University of California Press.
- Said, E. (2000) *Orientalizmus*. Európa.
- Sándor K. (2012) Discourses on Discourses: Can we understand each other? In Peti L. – Tánczos V. *Language Use, Attitudes, Strategies. Linguistic Identity in the Moldavian Csángó Villages*. The Romanian Institute for the Research of National Minorities, Cluj – Napoca, 139–167.
- Séra M. (2013) Magyarok a szórványban a többségi oktatásban (interjúzás tapasztalatai Beregrákoson). *Kisebbségkutatás*, 4, 122–136.
- Sik D. (2012) *A modernizáció ingája*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Simon B. – Péter L. (2004) „Ha már egyszer csángó vagy, meg kell tanulj boldogulni”. Egy moldvai falu lakóinak identitásépítési stratégiái. *Pro Minoritate*, 4. 123–146.
- Spivak, G. C. (1988) Can the Subaltern Speak? In Nelson, C. – Grossberg, L. *Marxism and the Interpretation of Culture*. Urbana: University of Illinois, 271–313.
- Tánczos V. (2001) Szappan a kredenc sarkán, avagy a csángókérdés tudománya és politikája. *Kisebbségkutatás*, 10.1, 53–62.
- Taylor, R. (2010) Moving Beyond Empirical Theory. In R. Taylor (szerk.) *Third Sector Research*. New York – Dordrecht – Heidelberg – London: Springer, 1–10.
- Ticktin, M. (2011) *Casualties of Care. Immigration and the Politics of Humanitarianism in France*. University of California Press.
- Zakariás I. (2014) A jótékonyág nemzetiesítése iskolai programokban. In Feischmidt M. – Glózer R. – Ilyés Z. – Kasznár V. K. – Zakariás I. *Nemzet a mindennapokban: Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. Budapest: L'Harmattan, 341–369.
- Zakariás I. (2016) *Szolidaritás és hatalom a kisebbségi magyarokra irányuló jótékonyágban*. PhD Disszertáció. Kéziratban. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem.
- Zakariás, I. (2015) The Production of Solidarity: A Case Study of Voluntary School Programs of Ethnic Kin Support. In Jochen, K. – Albrecht, Y. (szerk.) *Die Ambivalenz der Gefühle: Über die verbindende und widersprüchliche Sozialität von Emotionen*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 145–169. https://doi.org/10.1007/978-3-658-01654-8_8
- Zombory M. (2011) *Az emlékezés térképei: Magyarország és a nemzeti azonosság 1989 után*. Budapest: L'Harmattan.